RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

Bilinen tarihi milâttan önce 7. yüzyıla kadar uzanan Rize Şehri, sahip olduğu doğal güzellikleri, zengin florası, Karadeniz kıyısındaki limanları, Anadolu'yu Kafkasya'ya bağlayan güzergâh üzerinde yer alması, tevârüs ettiği zengin kültürel mirası ve taşıdığı ekonomik potansiyeli ile Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarih boyunca önemli ve dikkate değer merkezlerinden birisi olmuştur.

Elinizdeki bu kitap Eski, Orta ve Yeni Çağ'da Rize ve çevresini kapsamaktadır. Doğu Karadeniz'in önemli noktalarından biri olan Rize'nin coğrafî özelliklerini, Rize ve çevresinde meydana gelen ekonomik faaliyetleri, bölgedeki hâkimiyet sürmüş devletleri, bölgenin kaderine tesir etmiş önemli siyasî ve askerî olayları, idarî yapısında zaman içinde meydana gelen değişimleri, bölgenin bir Türk-İslâm beldesi haline dönüşümünü ve bu dönüşümdeki vakıfların rollerini, günlük yaşamla ilgili konuları, insan ve şehir ilişkisi çerçevesinde ele almaktadır. Tamamı alanında uzman akademisyenlerden oluşan geniş bir kadro tarafından, şehrin tarihine akademik bir perspektif ile bakarak hazırlanan *"Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi"* adlı eser, Rize tarihini en eski dönemlerinden 19. yüzyıla kadar bilimsel tarihçilik ilkesi çerçevesinde değerlendirmektedir. Son olarak bu eser, günümüzde Rize ile özdeşleşen ve Rize'nin iktisadî kalkınmasında en belirgin ekonomik değer olan çayın olmadığı yüzyılları ihtiva etmektedir.

ISBN: 978-605-9072-22-9

BAŞLANGIÇTAN 19. YÜZYILA RİZE TARİHİ

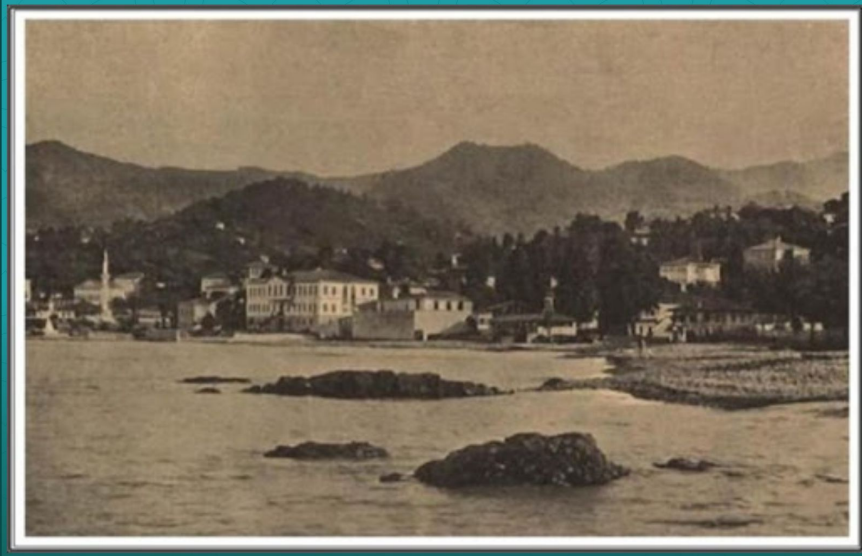
Burak Gani EROL
Ali GÜVELOĞLU
Eyüp KUL

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

BAŞLANGIÇTAN 19. YÜZYILA RİZE TARİHİ

EDİTÖRLER
Burak Gani EROL
Ali GÜVELOĞLU
Eyüp KUL

BAŞLANGIÇTAN
19. YÜZYILA RİZE TARİHİ

Editörler

Burak Gani EROL

Ali GÜVELOĞLU

Eyüp KUL

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları: 31

BAŞLANGIÇTAN 19. YÜZYILA RİZE TARİHİ
Editörler
Burak Gani EROL | Ali GÜVELOĞLU | Eyüp KUL

Kapak
Gökçe ARİFOĞLU

Dizgi Tasarım
Ali Murat ALTIPARMAK | Ahmet İshak DEMİR

Baskı Cilt
Ankara Ofset Basım Matbaacılık Reklam
İnş. Turz. Teks. Gıda Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi Sitesi 1. Cad. Necati Bey İşhanı
No 93/43-44 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 50 63 Faks: +90 312 384 50 66

ANKARA 2020

ISBN: 978-605-9072-22-9
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğü
+90 464 223 61 26 – 1699 | donersermaye@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun
24.07.2020 tarih ve 522 nolu kararı ile basılmıştır.

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'ne aittir.
Bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

BAŞLANGIÇTAN
19. YÜZYILA RİZE TARİHİ

Editörler

Burak Gani EROL

Ali GÜVELOĞLU

Eyüp KUL

İÇİNDEKİLER

RESİM, HARİTA VE TABLO LİSTESİ..... 10

ÖN SÖZ 11

EDİTÖRLER'DEN 15

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ÇAĞ'DA RİZE VE ÇEVRESİ

Rize'nin Eski Çağ Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Sorunlar Üzerine Notlar 23
Ali GÜVELOĞLU
Tarih Öncesi Döneme Ait Bulgular 25
Qulha-Kolkhis Denkliği ve Güneydoğu Karadeniz Bölgesine Etkileri.26
Büyük Kolonizasyon Faaliyetleri Trapezos'un Doğusunda Nasıl Bir Etki Bıraktı?.....31
Kronolojisi Belirsiz Kaleler.....34

Eski Çağ'da Rize ve Çevresinde Ulaşım: Limanlar ve Kara Yolları..... 43
Kamil DOĞANCI
Karadeniz Sahil Yolu 49
Rhizaion'u İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları ve Geçitler 51
Limanlar.....54
Rhizaion ve Çevresinde Tespit Edilen Muhtemel Limanlar ve Demir Atma Yerleri (Batıdan Doğuya Doğru).....54
Pryxites 54
Prytanis Limanı?.....55
Athenai 55

Adienos....58
Askouros....58
Rhizaion....59
Kalos....60
Psykhros Limanı?....60

Antik Çağ'da Doğu Karadeniz Liman Yapıları ve Athenai (Pazar) Limanı 65
Fatih İNAN
Antik Çağ'da Doğu Karadeniz Limanları'nın Genel Karakteri....66
Athenai/Atina (Pazar) Limanı 73

İmparator Nero'nun Doğu Politikasında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Stratejik Önemi* 79
Osman EMİR - Fatih İNAN
İmparator Nero'nun Doğu Politikası 84
İmparator Nero'nun Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Siyasi Düzenlemeleri ve Karadeniz Politikası 92

Ammianus'un Karadeniz Tasviri.... 105
Hatice Tuğba AKDOĞAR AKBULUT
Orijinal Metin ve Türkçe Çevirisi 106
Değerlendirme 112

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ÇAĞ'DA RİZE VE ÇEVRESİ

Doğu Karadeniz Bölgesinde İlk Türk Yerleşimleri 154
Burak Gani EROL

Doğu Karadeniz'de Görülen İlk Türk Yerleşimleri 156
Kimmerler 157
İskitler 160
Kıpçaklar 161
Çepniler 164
Bulgarlar 166
Hunlar 168
Oğuzlar 169
Malazgirt Öncesi Dönem 169
Çağrı Bey'in Keşif Seferi 169
Tuğrul Bey Dönemi Anadolu Fetihleri 171
Sultan Alparslan Dönemi Anadolu Fetihleri 173
Malazgirt Savaşı Sonrası Dönem 176
Danişmendliler 180
Saltuklular 181
Mengücükler 182

XI-XIII. Yüzyıllarda Rize ve Çevresi 186
Sevgi Kübra AKDEMİREL

XI. Yüzyıl Öncesi Anadolu'nun Siyasi Vaziyeti 187
XI. Yüzyılda Anadolu ve Türk Hâkimiyeti 191
Türkiye Selçuklu Devleti 193

Haçlı Seferleri ve Anadolu 195
IV. Haçlı Seferi ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Etkileri 199
Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkiye Selçuklu Devleti İle İlişkileri 201
Karadeniz Ticaretinde Trabzon Limanının Önemi 204
I. İzzeddin Keykavus'un Sinop Seferi ve Bölgeye Etkisi 205
Alâeddin Keykubad'ın Suğdak Seferi 207
Alâeddin Keykubad'ın Trabzon Seferi 209
Kösedağ Savaşı ve Anadolu'da Moğol İşgali 210

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ ÇAĞ'DA RİZE VE ÇEVRESİ

Rize Şehri'nin Türk-İslam Beldesine Dönüşüm Sürecinde Vakıfların Rolü 216
Eyüp KUL
Rize'nin Şehirleşme Süreci 219
Rize Şehrinde Yer Alan Vakıf Eserleri 227
Camiler / Mescitler 228
Medrese / Muallimhaneler 260

17. Yüzyılda Rize (Trabzon Şer'iye Sicillerine Göre) 268
Sıtkı DAL
17. Yüzyılda Yapılan Seferlerin Rize'ye Yansımaları 272
Borç Alacak İlişkileri, Miras Taksimi ve Tereke Kayıtları 278
Ticari Faaliyetler 284

Trabzon Şer'iye Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Rize Kazası 290
Aslan KANSIZ
Giriş 290
Asayiş Sorunları 292
Bölgedeki Askeri Faaliyetlerde Rize'nin Rolü 296
Ahalinin Yükümlülükleri ve Ödemeler 303
Karadeniz'de Rizeli Gemiciler 310
Ticari Bir Ürün Olarak Rize Keten Bezi (Feretiko) 313
Kölelik ve Köle Ticareti 315
Ölümler ve Tereke (Miras) Davaları 317
Arazi İdaresi: Timar ve Zeamet 319
Diğer Konular 322

BİBLİYOGRAFYA 326

İNDEX 357

RESİM, HARİTA VE TABLO LİSTESİ

Resim 1: Rize Kalesi'nin bugünkü halinden bir görünüm. 35
Resim 2: Rize Kalesi'nin batı surlarının bugünkü halinden bir görünüm. 35
Resim 3: Cihar Kalesi'nin bugünkü halinden bir görünüm. 37
Resim 4: Zil Kale'nin bugünkü halinden bir görünüm 38
Resim 5: Kale-i Bala'nın bugünkü halinden bir görünüm 40
Resim 6: Kale-i Bala'nın gözetlediği yolun bugünkü halinden bir görünüm 41

Harita 1: Pontos Eukseinos Kıyılarındaki Önemli Limanlar 59
Harita 2: Pontos ve Çevresinde Roma Askeri Birliklerinin Konuşlandığı Noktalar 62
Harita 3: Antik Çağ'da Rize ve Çevresindeki Limanlar ve Demir Atma Yerleri ...63
Harita 4: Roma Garnizonları. 103
Harita 5: Karadeniz – Hazar Deniz Güzergâhı. 104
Harita 6: Pontus ve Colchis Bölgesi Haritası 105
Harita 7: Karadeniz Kıyısında Yer Alan ve Rize Kazası'ndan Asker Gönderilen Bazı Yerler (XVIII. Yüzyıl İncelenen Şer'iye Sicillerine Göre) 298
Harita 8: Şer'iye Sicillerine Göre Rizeli Gemicilerin Görev Aldığı ve Asker, Erzak, Maden, Amele ve Ulak Taşımacılığının Yapıldığı Merkezler (XVIII. Yüzyıl) 312

Tablo 1: 1682 Tarihli Avarız Defterine Göre Rize'ye Tabi Mahalleler 224
Tablo 2: Hurufat Defterlerine Göre Rize Şehrinde İsmi Tespit Edilen Vakıflar . 227
Tablo 3: XVIII. Yüzyılda Trabzon Üzerinden Yapılan Bazı Mühimmat ve Erzak Nakilleri 300
Tablo 4: Rize Kazası'nın Ödemekle Yükümlü Olduğu Yıllık İmdâd-ı Hazeriyye ve Seferiyye Vergileri 306
Tablo 5: Trabzon Beylik Sarayı'nın Tamiri İçin Rize Kazası'nın Yapacağı Ödemeler 308
Tablo 6: Tereke Kayıtlarında Yer Alan Birkaç Rize Bezi Sahibi, Bezin Türü-Miktarı ve Kıymeti 315
Tablo 7: Rize Kazası İle İlgili Birkaç Timar-Zeamet ve El Değiştirme Örneği .. 321

ÖN SÖZ

Bilinen tarihi milâttan önce VII. yüzyıla kadar uzanan Rize Şehri, sahip olduğu doğal güzellikleri, tevârüs ettiği zengin kültürel mirası ve taşıdığı ekonomik potansiyeli ile Doğu Karadeniz Bölgesi'nin yükselen bir değeridir. Rize'ye değer katan kurumlardan biri de hiç şüphesiz Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'dir. Geçmişten günümüze üniversitelerin bilinen ve kabul edilen en önemli görevlerinden biri de konumlandığı coğrafya ve içinde bulunduğu toplumun sorunlarıyla ilgilenmek, onlara çözümler üretmek ve yol göstermektir. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi olarak, bu vizyondan hareketle, özelde Rize Şehri'nin genelde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sağlıktan-kültüre, edebiyattan-tarihe, ekonomiden-sosyo-kültürel hayata varıncaya kadar bütün sorunlarıyla ilgilenmeyi kendimize misyon olarak belirledik. Bu çerçevede bölgenin tarihi, kültürü, edebiyatı ile çay, kivi, bal ve deniz ürünleri gibi temel ürünlerini Üniversitemizin öncelikli araştırma konuları olarak belirledik ve öğretim elemanlarımızı bu konularda çalışma yapmaya, projeler geliştirmeye teşvik ettik. Şehrimize ve bölgemize yönelik bu bakış açısıyla yapmayı planladığımız çalışmalardan biri de Rize Şehri'nin ilkçağlardan günümüze tarihini bütün yönleriyle ortaya koymaktı. Bu amaçla Fen Edebiyat Fakültemiz Tarih Bölümü öğretim elemanlarımız ***İlkçağlardan Günümüze Rize Tarihi*** üst başlığı altında ülkemizdeki konu ile ilgili bütün akademik mirasın yer alacağı geniş katılımlı bir çalışma planladılar. Söz konusu çalışmayı Üniversitemiz Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından destekledik. Üniversite olarak böyle bir çalışma yapmaktaki amacımız, içinde yaşadığımız ve her anlamda gelişmesi için çalıştığımız Rize

Şehri'nin tarihinin, doğru kaynaklardan hareketle bilimsel yollarla ortaya konulması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır.

Esasen Rize'nin, bilinen en eski devirlerden 1980 yılına kadar uzanan tarihinin bir bütünlük içinde ve sistematik olarak yazımı konusundaki niyet ve teşebbüsümüz 2016 yılına uzanmaktadır. Böyle kapsamlı bir çalışmanın nasıl yapılabileceği konusunda başta Tarih Bölümümüz öğretim elemanları olmak üzere birçok kişi ile istişareler yaptık ve çalışmanın zorlukları ile sorunlarını tespit ettik. Sonuçta Rize Şehri'nin tarihinin bölümler hâlinde ve belli bir takvimlendirme ile ele alınıp yazılmasının uygun olacağı kanaatine vardık. Bu anlamda, kaynak ve malzeme azlığı dolayısıyla İlk, Orta ve Yeniçağda Rize Tarihi'ni bir ciltte, Yakınçağda Rize Tarihi'ni ise ayrı bir ciltte ele almayı; Cumhuriyet Döneminde Rize (1923-1980) tarihini de üç farklı ciltte incelemeyi planladık. Böylece Üniversite olarak ***İlkçağlardan Günümüze Rize Tarihi*** üst başlıklı çalışmayı 5 cilt halinde ortaya koymayı planladık.

Tarih Bölümü öğretim üyelerimizin editörlükleriyle ortaya çıkan bu kitap, Rize Şehri'nin İlkçağlardan 1980 yılına kadar olan tarihine ışık tutmaktadır. Bu çalışma, Rize tarihinin bir bütün olarak, bütün yönleriyle kapsamlı bir şekilde ortaya çıkarılmasına üniversitemiz tarafından sunulmak istenen katkının bir eseridir. Eser, Rize'nin tarihini bu şekilde geniş ve kapsayıcı bir şekilde ele alan ve kaynaklara inilerek yapılan ilk çalışma olma özelliğine sahip olması açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Çalışmanın bu güzel şehrimize ve ilim dünyasına önemli katkılar sunması ve siz değerli okuyuculara Rize Şehri ile bölgenin İlkçağlardan Günümüze (1980) idari ve sosyal yapısı, eğitim ve kültür hayatı, şehirde yaşanmış olan siyasi gelişmeler ile tarihi süreci hakkında doğru ve kapsayıcı bilgiler vermesini temenni ediyorum. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi olarak böyle geniş kapsamlı bir çalışmayı okuyucuların istifadesine sunuyor olmanın ve şehrin tarihine kazandırmanın haklı gururu ve sevincini yaşamaktayız.

Bu çalışmanın planlanmasından son hâlini almasına kadar her aşamasında büyük emekleri olan başta Fen Edebiyat Fakültemiz Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Zehra ASLAN olmak üzere Tarih Bölümü öğretim üyeleri Doç. Dr. Eyüp Kul, Doç. Dr. Abdullah Bay, Doç. Dr. Ali Güveloğlu, Dr. Öğr. Üyesi Burak Gani Erol, Dr. Öğr. Üyesi Sinan Başaran ve Arş. Gör. Mustafa Arıkan ile bölüm yazarlığı yapan öğretim elemanlarına ve emeği geçen herkese şahsım ve Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi ailesi adına teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörü

EDİTÖRLER'DEN

Bu kitap çok ciltli ve çok yazarlı olarak planlanan Rize Tarihi kitabının ilk cildini oluşturmak üzere tasarlandı. Ne var ki Rize'nin Eski Çağ, Orta Çağ ve Yeni Çağ kısımların kapsadığından mütevellit bu farklı disiplinleri bir araya getirmek uzun bir zaman aldı. Bundan dolayı kitabın baskı aşamasına getirilmesi planlanandan uzun sürdü. Bu eser okuyucuya neredeyse Rize'nin üç bin yıllık geçmişinin bir özetini sunuyor. Üç bölümden oluşan kitapta *Eski Çağ'da Rize ve Çevresi Başlıklı* I. bölümün editörlüğü Doç. Dr. Ali Güveloğlu, *Orta Çağ'da Rize ve Çevresi Başlıklı* II. Bölümün editörlüğü Dr. Öğr. Üyesi Burak Gani Erol, son olarak *Yeni Çağ'da Rize ve Çevresi Başlıklı* III. bölümünün editörlüğü ise Doç. Dr. Eyüp Kul tarafından yapılmıştır.

Kitabın "Eski Çağ'da Rize ve Çevresi" başlıklı bölümü beş farklı yazar tarafından kaleme alınmıştır. Bu kapsamda Ali Güveloğlu *Rize'nin Eski Çağ Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Sorunlar Üzerine Notlar* başlıklı yazısında bölgenin tarih öncesi devirlerine dair izlerin Rize Müze Müdürlüğünün hazırladığı raporlar doğrultusunda 2007 yılından bu yana görünür olmasına karşın yeterince araştırılmadığını dile getiriyor. Bölgenin Klasik Dönemdeki adı olan Kolkhis ile Urartuluların ulaştığı sınır noktası olan Qulha ülkesinin aynı yer olup olmadığı konusunda kafa karışıklıkları bulunduğunu dile getiriyor. Yazar ayrıca M.Ö. 750-550 arasında yaşanan Büyük Kolonizasyon döneminin kültürel etkilerden yoksun bulunduğunu ve dilsel kalıntıların yok denecek kadar az olduğunu ekliyor. Son olarak da Doğu Karadeniz bölgesinde uzanan kalelerin ve gözetleme kulelerinin kronoloji sorununa dikkat çekiyor. İkinci sırada Kamil Doğancı

Eski Çağ'da Rize ve Çevresinde Ulaşım: Limanlar ve Karayoları başlıklı yazısında Antik Çağ kaynakları ve Romalıların yol güzergâhlarını inceleyerek Doğu Karadeniz ve Rhizaion (Rize) ilinin kara ve deniz yolu bağlantılarını inceliyor. Yazar ayrıca bölgedeki limanların öönemine dikkat çekerek Antik çağ Yazarlarının bu limanlar hakkındaki görüşlerine de yer vererek bölgeniz deniz yolu taşımacılığındaki önemini vurguluyor.

Üçüncü sırada yer alan *Antik Çağ'da Doğu Karadeniz Liman yapıları ve Athenai (Pazar) Limanı* başlıklı yazının yazarı Fatih İnan Marmara kıyılarından Batum'a kadar sıralanan büyük ticaret limanlarının konumları ve önemi hakkında bilgi verdikten sonra bugünkü Rize ilinin Pazar ilçesine konuşlandırılan Athenai limanının konumu ve önemi hakkında bilgi verir. Yazar limanın Trapezous ve Sinope limanları gibi büyük çaplı ticaret yapılan limanlarından olmayıp bölgenin ihtiyaçlarına cevap vermeye yönelik olduğunu dile getirir. Dördüncü sırada yer alan *İmparator Nero'nun Doğu Politikasında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin Stratejik Önemi* başlıklı yazımızın yazarlığını Osman Emir ile Fatih İnan birlikte yapmışlardır. Bu yazı daha önce bir bilimsel dergide yayımlanmış olmakla birlikte kitabımızda önemli bir boşluğu doldurduğu için eklenmiştir. Yazıda özetle Roma İmparatorluğu'nun güvenlik öncelikli doğu politikasından söz edilmiş ve Doğu Karadeniz kara ve deniz yolunun bu güvenliğin kilit noktasını oluşturduğuna değinilmiştir. Yazarlar ayrıca imparatorun bu güvenliği sağlamak ve askerlerini konuşlandırmak için Anadolu'nun kuzeyinde yer alan eyaletlerde ne gibi siyasi düzenlemeler yapıldığına da dikkat çekmektedir.

Son sırada yer alan yazımız olan *Ammianus'un Karadeniz Tasviri* başlıklı yazımız H. Tuğba Akdoğar Akbulut tarafından kaleme alınmıştır. Kronolojik olarak inceleme alanımızın sınırını oluşturan bu yazı yazarın Yüksek Lisans tezinin bir kısmının yeniden gözden geçirilip eklemeler yapılmasıyla ortaya çıkmıştır. Yazar öncelikle okuyucuya Ammianus Marcellinus'un eserinde Karadeniz'i tasvir ettiği *Rerum Gestarum Libri,* XXII.8.16-

25 / 33 / 46-4 bölümlerinin Latincesini sunar, ardından bu bölümün kendisi yaptığı Türkçe çevirisini verir. Son bölümde de çeviride geçen kişi ve yer adları hakkındaki tartışmaları dile getirerek eğer varsa itilafları gidermeye çalışır.

Kitabın "Orta Çağ'da Rize ve Çevresi" başlıklı bölümü iki yazar tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümün ilk kısmında Burak Gani Erol *Doğu Karadeniz Bölgesinde İlk Türk Yerleşimleri* başlıklı yazısında Doğu Karadeniz bölgesinin kısa bir tarifini yaptıktan sonra Anadolu'ya gelen ilk Türk topluluğu olan Kimmerler'in bölgedeki faaliyetlerine değinmiş ve akabinde İskitler, Kıpçaklar, Çepniler, Bulgarlar ve Hunlar'ın bölgedeki siyasi faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir. Yazar bundan sonra *Oğuzlar* ana başlığı altında, Türklerin bölgedeki faaliyetlerini Büyük Selçuklu Devleti'nin esas alarak Malazgirt Savaşı öncesi ve sonrası şeklinde anlatır ve ardından da mezkûr savaşın hemen sonrasında Anadolu'da kurulan ve Karadeniz Bölgesi'nde siyasî ve askerî faaliyetlerde bulunan Danişmendliler, Saltuklular ve Mengücükler hakkında malumat verir. Bölümün ikinci kısmı ise Sevgi Kübra Akdemirel tarafından *XI-XIII. Yüzyıllarda Rize ve Çevresi* başlığı altında kaleme alınmıştır. Bu bölümde yazar önce XI. yüzyıl öncesi Anadolu'nun siyasî vaziyeti hakkında bilgi verdikten sonra Karadeniz Bölgesi'nin tamamı üzerinde müessir olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin faaliyetlerini, Haçlı Seferleri'ni ve hususiyetle Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulmasıyla neticelenen IV. Haçlı seferi hakkında bilgi vermiştir. Ardından da Türkiye Selçuklularının Trabzon Rum İmparatorluğu ile münasebetlerine değinerek Karadeniz Bölgesi limanlarının Selçuklular tarafından fetihlerini tafsilatlı olarak anlatmış, Kösedağ Savaşı ve Anadolu'da Moğol işgali hakkında bilgi vererek de bölümü bitirmiştir.

Kitabın "Yeni Çağ'da Rize ve Çevresi" başlıklı bölümü üç yazar tarafından kaleme alındı. Aslında planlamaya göre, Rize'nin fetihten 16. yüzyıl sonuna kadar olan süreçte tahrir defterleri ışığında sosyal tarihinin aydınlatılması M. Hanefi Bostan tarafından yazılacaktı. Ancak M. Hanefi Bostan'ın kaleme aldığı bölümün kitap boyutuna ulaşması üzerine, bu eserden çıkarılarak müstakil olarak yayınlanmasına karar verildi. Nitekim yazarın kaleme aldığı eser, *Rize'nin Sosyal Tarihi (Fetihten 18. Yüzyıla Kadar)* adı altında yine kitap olarak üniversite yayınları arasından yayınlandı. Süreç içerisinde yaşanan plan değişikliği ile bu bölümde Eyüp Kul tarafından kaleme alınan *"Rize Şehri'nin Türk-İslam Beldesine Dönüşüm Sürecinde Vakıfların Rolü"* başlığının, şehrin fethinden başlatılması uygun görüldü. Yazar, bu kısımda fethin akabindeki süreçte vakıflar eliyle yaşadığı dönüşüme, yani şehrin bir Türk-İslam beldesi haline gelişimine odaklandı. Rize'deki vakıf eserleri eliyle kurulan cami / mescit ile eğitim hizmeti veren medrese / muallimhane ve bu eserler çerçevesinde gelişen mahalle yapısı Hurufat defterleri ışığında aydınlatılmaya çalışıldı. Bu yazım sürecinde şehirlerle ilgili her türlü kaydın yer aldığı şer'iyye sicilleri yokluğu hissedilen en önemli hususlu. İncelenen dönem ile alakalı sicillerin hâlihazırda mevcut olmaması nedeniyle Rize'nin bağlı bulunduğu Trabzon mahkeme kayıtlarına başvuruldu ve 17. ve 18. yüzyıldaki Rize ile ilgili önemli bilgilere ulaşıldı. Bu doğrultuda Sıtkı Dal tarafından *"XVII. Yüzyılda Rize (Trabzon Şer'iye Sicillerine Göre)"* ve Aslan Kansız tarafından ise *"Trabzon Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Rize Kazası"* adlarını taşıyan çalışmalar ortaya çıktı. Bu iki bölümde şehrin asayiş sorunları, seferler sırasında şehir sakinlerinin katkıları, ahalinin yükümlülükleri, vergiler, Karadeniz'de Rizeli gemiciler, Rize keten bezi, köle ve köle ticaretinin şehre yansıması, miras davaları, borç-alacak ilişkileri, arazinin idaresi ve yaşanan sorunlar, görevli tayinleri, gayr-i Müslim ahalinin durumu, eğitim faaliyetleri gibi hususlarda sicillerde tespit edilen kayıtlar değer-

lendirildi. Bu üç yazar tarafından arşiv materyallerindeki eksikliğe rağmen şehrin Osmanlı fethi sonrasındaki gelişim süreci bir nebze olsun gün yüzüne çıkarıldı.

Eserin kaleme alınması sürecindeki teşvikleri ve yayınlanma sürecindeki yardımları için Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin Karaman'a ve vakit ayırarak bölüm yazmak lütfunu gösteren her bir hocamıza müteşekkiriz.

Burak Gani EROL
Ali GÜVELOĞLU
Eyüp KUL

XI-XIII. Yüzyıllarda Rize ve Çevresi

Sevgi Kübra AKDEMİREL*

Giriş

Coğrafî konum itibariyle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Rize şehri, ismini kurulduğu yerden hareketle dağ eteği anlamına gelen "*rhizo*" yahut da vaktiyle bölgede pirinç yetiştirildiği için Grekçe "*rhizios*" kelimesinden almaktadır. Karadeniz kıyısında Anadolu'nun giriş kapılarından biri olan bölge, aynı zamanda Asya kıtasından gelip Avrupa'ya giden ticarî yol güzergâhında bulması sebebiyle tarih boyunca birçok devletin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Ancak Rize şehrinin ilk ve ortaçağları hakkında müstakil bir kaynak olmadığından şehrin bu dönemlerdeki tarihî, siyasî, sosyal ve ekonomik durumu hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Nitekim şehir hakkında bilgi veren kaynaklar, bölgenin tarihini Doğu Karadeniz havalisinde kurulan ve Rize'yi de sınırları içerisine alan Trabzon merkezli yönetimler bağlamında ele almışlardır. Bu bilgilerden hareketle Rize tarihinin, Miletlilerin deniz yoluyla Doğu Karadeniz kıyılarına geldikleri ve ticarî amaçlarla pazar yeri kurdukları MÖ. VII. yüzyıl başlarına kadar gittiği anlaşılmaktadır. Bölge, bu tarihten XI. yüzyıla kadar Kimmer, İskit, Pers, İyonya, Pontus, Part, Roma, Sâsânî ve Bizans gibi devletlerin kısa veya uzun süreli hâkimiyetlerine sahne olmuştur. Bölgede Hıristiyanlık Bizans'ın ilk dönemlerde yayılmıştır. Hz. Osman döneminde vergiye bağlanmışsa da (646) kısa

* Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: sevgikubraakdemirel@gmail.com.

sürede tekrar Bizans hâkimiyetine (653) geçen şehir, Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik zamanında Emevî hâkimiyetine girmiştir. (737)[452].

Rize ve çevresinin Türk hâkimiyetine girişi, XI. yüzyıla rastlamaktadır. Malazgirt zaferinin (1071) ardından bir süre için Danişmendliler'in kontrolü altına giren Rize (1098), Türkiye Selçukluları zamanında Erzurum valileri tarafından yönetilmiştir. I. Haçlı Seferi'nden yararlanan Bizanslılar burayı yeniden ele geçirmişler, ardından bölgede bir müddet Gabras hanedanı hüküm sürmüş, IV. Haçlı Seferi'nden sonra ise Rize ve çevresi Komnenosların Gürcü Krallığı'nın desteğiyle Trabzon merkez olmak üzere kurdukları Trabzon Rum İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır (1204). Bu dönemde Venedik ve Cenevizli denizcilerin ticaret maksadıyla uğradıkları önemli bir liman durumunda olan Rize, Trabzon Rum İmparatorlu ile Türkiye Selçukluları, Bizans, Gürcü Krallığı ve bölgede etkili olan diğer siyasi teşekküller arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. 1243 yılında yaşanan Kösedağ bozgunundan sonra ise Moğollar Anadolu'ya hâkim olmuş, bütün Anadolu gibi Rize ve çevresinde de yeni bir dönem başlamıştır[453].

Biz bu çalışmada Anadolu'da meydana gelen Oğuz göçlerinin hızlandığı ve Anadolu'nun Türkler tarafından fethedildiği XI. yüzyıldan, Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1243 Kösedağ bozgunundan sonra Moğol hâkimiyetine girdiği XIII. yüzyıla kadar geçen sürede Anadolu'da meydana gelen hadiseleri ve bu hadiselerin Rize'yi de içine alan Doğu Karadeniz'deki etkilerini ele alacağız.

XI. Yüzyıl Öncesi Anadolu'nun Siyasi Vaziyeti

11. yüzyılda Doğuda Dandanakan Zaferi ile Tuğrul Bey'in tahta oturup Selçuklu Devleti'ni kurulduğu sıralarda, Bizans Devleti tahtında II. Basileios bulunuyordu. Selçuklular yeni fetihlerle sınırlarını genişletirken,

---

[452] İdris Bostan, "Rize", *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, 147-148.

[453] Bostan, "Rize", 148.

Balkanlardan Güney Kafkasya'ya, Adriyatik'ten Güney İtalya'ya kadar uzanmış olan Bizans sınırları, gerileme devrinde idi.[454]

Bir yandan Normanlar, Peçenekler ve Uzlar'la uğraşan Bizans, diğer taraftan da özellikle Anadolu'da birçok sınır eyaletlerinin Selçuklu yönetimine geçmesi sebebiyle oldukça zor durumdaydı. Doğuda, İmparatorluk içinde büyük toprak sahiplerinin, arazilerini küçük toprak sahipleri aleyhine genişletmeleri ve sivil yönetimin, askerî aristokrasi üzerinde üstünlük sağlaması, dolayısıyla da orduya gereken önemin verilmemesi, Bizans parasının değer kaybetmesi, halka ağır vergilerin yüklenmesi ve nihayet hizmet karşılığında toprakların şahıslara verilmesi, Bizans İmparatorluğu'nun gerilemesinde önemli etkenler olmuştu. IX. Konstantin'in doğu sınırlarını koruma hizmetini vergi karşılığında vermesi, Bizans savunma düzenini ciddi bir şekilde sarsmış ve bu durum da Anadolu'da Selçuklu istilasını kolaylaştıran bir etken olmuştu. Bununla beraber Bizans sarayında çeşitli eğilimdeki grupların devlet yönetimine gelişigüzel karışmaları sebebiyle imparatorluk eyaletleri ve ordu büyük ölçüde ihmale uğramıştı. Tüm bu sebeplerden dolayı Bizans İmparatorluğu'nun öteki eyaletlerde olduğu gibi Anadolu'da da Selçuklu istila ve fetihlerini durdurabilecek düzenli ordu birlikleri mevcut değildi.[455]

Bizans İmparatorluğu Herakleios Hanedanı yıllarında (610-641) Anadolu toprakları Thema ismi ile nitelendirilen askeri bölgelere taksim etmiş ve askeri amaçlara uygun şekilde yapılandırılma yoluna gitmişti. Bizans'ın sınır bölgesini teşkil eden Doğu Karadeniz Bölgesi de bu sistemde Khaldia Theması içinde yerini almış, bu thema kapsamında doğu yolunun gözetlenmesi ve korunması maksadıyla gözetleme kaleleri inşa ettirilmişti.[456]

---

[454] Ali Sevim, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara 1990, 13.

[455] Sevim, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, 13-15.

[456] Ali Güveloğlu, "Doğu Karadeniz'de Yaşam; Kaleler ve Yollar", *IV. Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı (31 Ekim-1 Kasım 2012)*, Karadeniz'in Özelliklerini Koruma Derneği, Rize 2012, 181

Bizans Devleti'nin iç ve dış karışıklıklarla mücadele ettiği bu dönemde doğuda Horasan'da Selçuklu Devleti kurulmaktaydı. Babalarının genç yaşta ölümü üzerine dedeleri Selçuk tarafından yetiştirilen Tuğrul ve Çağrı Beyler, devirlerinin iki büyük devleti Karahanlılar ve Gazneliler ile sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu nedenle Selçuklulara bağlı Türkmenlerin ve buna bağlı olarak da sayısı her geçen gün artmış hayvan sürülerinin içinde bulunduğu Cend ve çevresinin otlak ve meraları ihtiyacı karşılamaz hale gelmişti. Yeni bir yurt edinme zorunluluğu altında olmaları nedeniyle Çağrı Bey, daha evvel Horasan gazilerinin Bizans'a karşı gazâ faaliyetlerinde bulunduğu Anadolu bölgesinin en müsait yer olduğunu düşünerek kardeşi Tuğrul Bey'e "*tebaası ile birlikte geçilmesi güç olan çöllere çekilmesini, kendisinin ise Anadolu'ya bir keşif seferi yapacağını*" söylemiş ve beraberinde yaklaşık 3000 kişilik bir süvari birliği[457] ile birlikte Horasan, Rey ve Azerbaycan yolu ile oldukça uzak mesafedeki Anadolu'ya bir keşif seferine çıkmıştı. Çağrı Bey herhangi bir müdahale ile karşılaşmadığı Anadolu keşif seferi hakkında kardeşi Tuğrul Bey'e bilgi verdiği sırada "*Bize karşı koyacak kimse yok*" diyerek rahatlıkla yerleşebilecekleri bir yurt sahasını işaret etmişti. Bu keşif seferi ile birlikte gelecekte Anadolu'ya gidecek yolu göstermiş ve sözleri Anadolu'yu vatanlaştırma yolunda tesir etmiştir.[458]

---

[457] Çağrı Bey'in keşif seferi tarihi ve bu sefer sırasında emrindeki kuvvet sayısı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Ancak Çağrı Bey'in Doğu Anadolu akını konusunda müstakil bir çalışma kaleme alan Kafesoğlu başta olmak üzere bazı araştırmacılar 3000 rakamını esas almışlardır. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihî Ehemmiyeti (1015-1021)", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, 225-274; Mîrhând, (Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd), R*avzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (Terc. Erkan Göksu), Ankara 2015, 27-28.

[458] Erkan Göksu, *Selçuklular - Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları-*, İstanbul 2019, 39-44; Nebi Gümüş, "Selçuklu-Gürcü İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. IV, Ankara 2002, 1184; İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Ankara 2002, 400.

İran ve Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya ulaşan Çağrı Bey'i bu keşif seferinde, bölgeye daha önce gelip yerleşmiş olan Türkmenler karşılamıştır. Selçuklu kuvvetlerine katılan bu Türkmenler, tarihe Anadolu'ya ilk Oğuz akını olarak geçen bu cesur harekâtta Çağrı Bey'in gücünü artırmışlardır. Van gölü civarından Anadolu'ya giren Çağrı Bey, Ani Ermeni Krallığı topraklarına kadar sırasıyla Vaspurakan Krallığı, Şeddad Oğulları ve Gürcü Krallığı toprakları üzerinde geniş bir akın hareketinde bulunmuştur. Türkmen akıncıları, bu sırada uzun saçları ve yayları ile atlarının üzerinde yıldırım gibi son derece süratli hareketleriyle yerli halkın şaşkınlık ve hayranlık içinde dikkatlerini çekmiştir.[459] Zaten yeteri kadar ganimet elde etmiş olan Çağrı Bey, son olarak Ani Ermeni Krallığı üzerine yaptığı akında başarı sağlayamayınca geri çekilmiş ve yine Azerbaycan üzerinden Horasan ve Mâverâünnehr'e doğru yola koyulmuştur.[460]

---

[459] Urfalı Mateos'a göre "Kral Senekerim, Türklerin akınından haberdar olunca "onun büyük oğlu Davit, zâdegân ordusunu alıp Türk ordugâhına karşı yürüdü. İki ordu, korkunç bir muhârebeye tutuştular. Bu zamana kadar bu cins Türk atlı askeri görülmemişti. Ermeni askerleri, onlarla karşılaşınca onların acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler. Oklara karşı tedarikli davranmağa alışmamış olan Ermeni askerleri, kılıçları kaldırmış oldukları halde cesaretle düşmanın üzerine yürüdüler. Kahraman Ermeni ordusu, ileri atılıp, onlardan birçoklarını öldürerek yere serdi. Türkler de ok atışıyla birçok Ermeniyi vurdular. Bu manzarayı gören Şapuh, Davit'e: "Ey kral, düşmanın önünden çekil, çünkü askerlerimizin birçoğu oklardan yaralanmıştır. Geri dönelim ve düşmanın elinde gördüğümüz silâhlarına mukavemet edebilmek için, oklara karşı başka elbiseler giyelim." dedi. Davit, bunu yüksek mevkiine yedirmeyip gururlandı, Şapuh'un sözlerine kulak asmadı ve tekrar muhârebeye girdi. Bunun üzerine, Şapuh hiddetle Davit'in üzerine yürüdü ve omuzlarına yumrukla vurarak onu zorla geri çekti. Kuvvetli ve cesur bir muharip olan Şapuh, Davit'in mürebbisi olup, ondan korkmuyor ve çekinmiyordu. O, böylelikle onu askerleriyle beraber geriye çevirdi. Onlar, Ostan şehrine dönüp, düşmanın vaziyetini Kral Senekerim'e anlattılar. Bunları duyan Senekerim, o kadar kederlendi ki içmedi ve yemedi, derin düşüncelere daldı. Geceleri sabaha kadar uyumuyor ve durmadan nebilerin yazı ve sözlerini tetkik etmekle meşgul oluyordu. O, bu yazılarda Türk askerlerinin ilerleyecekleri devri gördü ve yeryüzünün tahrip edilip sona ereceğini anladı..." *Urfalı Mateos Vekâyinamesi (92-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),* (Terc. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer-M. Halil Yinanç), Ankara 2000, 48-49.

[460] Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 28-29.

1018 yılında İran ve Azerbaycan üzerinden Van Gölü kıyılarına ulaşan ve Vaspuran Krallığı topraklarında görünen Çağrı Bey, karşısına çıkan kuvvetleri yendikten sonra kuzeydeki Şeddâdiler arazisine yönelmiştir. Nahçıvan bölgesine geldiğinde, Gürcü kuvvetlerinin karşısında az sayıda bulunan kuvvetleri ile savaşmayı uygun bulmayıp geri çekilmiştir. Bu sefer, ilk bakışta Doğu Karadeniz Bölgesi açısından herhangi bir sonuç vermemiştir. Ancak Karadeniz havzasının da dâhil olduğu doğu eyaletlerindeki zayıflamış Bizans gücünün ne seviyede olduğunun Selçuklular tarafından görülmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca Güneydoğu Karadeniz yöresinde etkili olan Ermenilerin ve Erzurum-Artvin havalisinde siyasî ağırlığı bilinen Gürcülerin ilk defa Selçuklu askerleri ile karşılaşması ve mağlup olması, ileride başlayacak olan Oğuz göçleri için çok önemli neticeler ortaya koyacaktır.[461]

XI. Yüzyılda Anadolu ve Türk Hâkimiyeti

Çağrı Bey'in keşif seferi ile Anadolu'ya başlayan akınlar sonrasında devam etmiştir. Selçuklu Sultânı Alparslan döneminde Bizans Devleti'nin, bu Türk akınlarının önünü kesmek için Selçuklulara karşı ordu toplaması ve yürüyüşünün üzerine 1071 yılında iki taraf arasında Malazgirt Savaşı yapılmıştır. Selçukluların zaferi ile sonuçlanan bu savaşın ardından Türkler, başta Doğu Anadolu olmak üzere yoğun bir şekilde Anadolu'ya akınlar düzenleyerek yerleşmişlerdir. Bu yenilginin ardından Bizans tahtına VII. Mihail Dukas'ın oturması üzerine Sultân Alparslan'ın savaş sırasında esir aldığı Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ile yaptığı anlaşma geçersiz sayılmıştır. Bunun neticesinde Anadolu'ya yapılan akınlar artmış ve bu coğrafyada ilk Türk beylikleri kurulmuştur. Anadolu'nun fethi ile görevlendirilen komutanlar tarafından kurulan ilk beyliklerden en önemlileri Erzincan-Kemah yöresinde kurulan Mengücükler,

---

[461] İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2007, 72.

Tokat-Amasya yöresinde Danişmendliler, Hasankeyf-Mardin-Harput yöresinde Artuklular, Erzurum yöresinde Saltuklular, Ahlat yöresinde Ahlatşahlar, ve İzmir ve çevresinde kurulan Çaka Beyliği'dir.[462]

Selçukluların Trabzon ile olan ilişkisi XI. yüzyılda İbrahim Yınal ile başlamaktadır. Sultân Tuğrul emriyle İbrahim Yınal 1047 yılında Nîşâbûr'da Türkmenleri Anadolu'ya yönlendirmiş ve arkasından da kendisi gelerek, Hasankale Zaferi'ni (1048) kazanmıştır. Bu zafer neticesinde Türkmenlerin Anadolu'da oldukça ilerledikleri ve Trabzon yöresine vardıkları kaydedilmektedir. Çağdaş bir Ermeni yazarın ifadesi ile 1048 yılında Türk milletinin korkunç dalgaları sel gibi Garin ve Pasin ovalarına dökülmüştü. Bu sefer esnasında Türkmenlerin Trabzon'a kadar ilerlediklerini, Hıristiyan kaynakları ile beraber, İslâm müellifleri de doğrulamaktadır. Anadolu'ya yapılan akınlar sırasında Türk kuvvetlerinin Karadeniz bölgesinde çeşitli fetih hareketlerinde bulundukları bilinmektedir. Ancak Selçukluların, Bizanslıları takip etmeleri ve Selçuklu Devleti'nin ağırlık merkezi Marmara sahillerine kaydığı için, Türk nüfusunun yoğunluğu batıya doğru artmış ve bu nedenle Doğu Karadeniz sahilleri, zayıf bir ele geçirmeden sonra tekrar Rumların eline geçmiştir. 1075 yılında Trabzon'u geri alan ve burada müstakil bir idare kuran Theodore Gabras, 1091 yılında İmparator Aleksios tarafından görevden alınarak yerine Gregoire Toronites tayin edilmiştir. Daha sonra Konstantin Gabras, Trabzon'a hâkim olarak müstakil bir Rum dukalığı meydana getirmiştir.[463]

Trabzon düklerinin, Anadolu'daki Türk Beylikleri ile olan ilk ilişkileri, Tokat ve Amasya civarında beylik kuran Danişmendliler ile olmuştur. Niksar'ın muhasarası ve fethi sırasında olan bu ilişkiler, 1097 yılı öncesinde

---

[462] Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi-Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.

[463] Muhammet Beşir Aşan, "Bazı Anadolu Türk Beyliklerinin Trabzon İle Olan İlişkileri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon 1999, 125. Gabras ailesi ve bölgedeki faaliyetleri hakkında bkz. Ergin Ayan, "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (Trabzon, 25-26 Mayıs 2005)*, I, Trabzon 2007, 55-66.

meydana gelmiştir. Bu tarihte Danişmend Ahmed Gazi ve arkadaşlarının fetih hareketleri içerisinde, Çankırı, Kastamonu ve Sinop fethedilmiş ve Niksar üzerine yürünmüştür. Bu fethin ardından Melik Ahmet Gazi, Canik üzerine sefere çıkmış, ancak Trabzon, Gürcü ve Ermeni beyleri büyük bir ordu ile onları geri çekilmeye zorlamıştır. Anadolu'daki Türk Beylikleri'nin Trabzon dükleri ile olan diğer ilişki ise Mengücük oğlu İshak ile Rum Dukası Konstantin Gabras arasında oluşturulan ittifaktır. Artukoğlu Belek Gazi'nin, 1119 yılında Mengücükoğlu üzerine yürümesi üzerine Artuklu ordusuna mukavemet edemeyeceğini anlayan İshak, Trabzon'a giderek bu bölgenin dukası bulunan Konstantin Gabras'dan yardım istemiştir. Bu mücadele çerçevesinde Gabras ve Mengücük ittifakı karşısında Artukoğlu Belek de Danişmendli Melik Gazi ile anlaşmıştır. Erzincan'ın kuzeyinde bulunan Şıran bölgesinde meydana gelen karşılaşmada Gabras ve Mengücük İshak mağlup edilmiş, hatta Gabras fidye ödeyerek kurtulabilmiştir. [464]

Türkiye Selçuklu Devleti

XI. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Selçukluların Bizans'a karşı kazandıkları başarılar ve nihayet 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi'nden sonra, Anadolu'da yeni bir ortamın doğmasına yol açan gelişmeler olmuştur. Birçok Türkmen topluluğu doğudan batıya doğru gelerek Anadolu'nun çeşitli yörelerine sevk edilmiştir. Mengücük, Artuk ve Saltuk Beyliklerinin esasını teşkil eden bu Türkmen aşiretler, devamlılık arz eden göçleri de besleyip yönlendirmişlerdir. Bu aşiretler daha sonra kurulacak olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin de asıl unsurunu oluşturmuşlardır.[465]

---

[464] Aşan, "Bazı Anadolu Türk Beyliklerinin Trabzon İle Olan İlişkileri", 126-127; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, 123,163.

[465] Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Çev. Azer Yaran), Ankara 1988, 37-38; Mehmet Şeker, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Ankara 2002, 440.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah,[466] 1075 yılında İznik'i ele geçirmesinin ardından Bizans'ın içinde bulunduğu karışıklıklardan ve isyanlardan faydalanarak süratle devletini genişletmek ve kuvvetlendirmek imkânı bulmuş, aynı yıl Konya'yı aldıktan sonra, doğuda Danişmendli sınırına kadar olan topraklara hâkim olmuştur. Türkler bu sayede hâkimiyetlerini Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahillerine kadar genişleterek Hıristiyanlar için kutsal sayılan ve aynı zamanda patriklik merkezi olan Antakya ve Kudüs'ü de ele geçirmiş, Anadolu'yu vatanlaştırmışlardır.[467]

1081 yılında Bizans Devleti tahtına oturan Aleksios Komnenos, Süleymanşah'ın başarılar kazanıp sınırlarını genişletmesi sonucunda, çaresiz kalarak çok miktarda vergi vermek suretiyle onunla bir anlaşma yapmıştır. Bizans Devleti, imzaladığı bu anlaşma ile sınırlarını güvence altına alırken, Karadeniz bölgesindeki Selçuklu fetihleri devam etmiş, Süleymanşah'ın valisi olan ve Çankırı'da bulunan Karatekin, Sinop, Kastamonu ve Çankırı'yı Selçuklu sınırlarının içine almıştır. Ancak Doğu Karadeniz kıyısındaki Türkmenler, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulduğu

---

[466] Süleyman Şah b. Kutalmış'ın Anadolu'ya gönderilmesi hakkında Reşîdü'd-dîn Fazlullah şöyle bilgi vermektedir: "… Alp Arslan, Kutalmış'ın ailesi ve tâbi'lerinden kim varsa hepsini öldürmek istedi. Hatta küçük yaşta olmasına rağmen Kutalmış'ın oğlu Süleymânşâh'ı bile helak etmelerini, öldürmelerini buyurdu. Vezîr Nizâmü'l-mülk bunu doğru bulmadı ve "Akrabaları öldürmek hatalı ve yanlış olur." dedi. Alp Arslan onları, İslâm uclarında (sugûr-ı İslâm) ikâmet etmeleri ve onlardan emîrlik ve meliklik rüsûmu (rüsûm-ı imâret ve melikî) alıp artırmaları, zillet ve yoksulluk içerisinde yaşamaları için memleket serhadlerine gönderdi. Sonra onları Diyâr-ı bekr ve Ruhâ'ya tayin ettiler. Kutalmış'ın oğullarından biri olan Süleymânşâh, Rûm Sultânları'nın babasıdır." Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârîh,* (Terc. Erkan Göksu-Hasan Hüseyin Güneş), İstanbul 2014, 106-107; İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", *TED*, 10-11, 1981, 1-28.

[467] Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, (Çev. Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldızlı), Ankara 1988, 25-27; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih,* c. IX, (Terc. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1999, 136-137; Tülay Metin, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'deki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", *Akademik İncelemeler,* c. III, 2, 2008, 15; Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, 106.

bölge olması nedeniyle Marmara bölgesine doğru göç etmiş, bu sebeple nispeten boşalan yöre tekrar Bizans'ın eline geçmiştir. Bununla beraber çok geçmeden buralara hâkim olan Theodor Gabras, Trabzon'da bağımsız bir devlet kurarak Türklerin yardımıyla Bizans'a karşı hâkimiyetini sürdürmeyi başarmıştır. Bu nedenle Süleymanşah döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin belirgin bir Karadeniz siyasetinin olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak Bizans'ın Karadeniz sahillerindeki hâkimiyeti uzun sürmemiş, Khaldia eyaleti valisi olan Theodore Gabras bağımsızlığını ilan etmiştir.[468]

Süleymanşah, Bizans İmparatorluğu ile 1081 yılında imzaladığı anlaşmanın ardından yönünü doğuya çevirmiş ve fetih faaliyetlerine devam etmiştir. 1086 tarihinde Halep kuşatması sırasında Dımaşk hâkimi Tutuş ile yaptığı savaşta vefat etmiştir. Onun ölümünün ardından Türkiye Selçuklu Devleti bir süre, Halep'e giderken yerine bıraktığı Emîr Ebu'l-Kasım tarafından idare edilmiştir. 1092 senesinde Selçuklu Sultânı Melikşah'ın da vefat etmesi üzerine Horasan'dan İznik'e gelen I. Kılıç Arslan burada tahta geçmiştir. Ancak onun döneminde Anadolu'da Haçlı Seferlerinin başlaması nedeniyle mücadele ile geçmiştir.[469]

Haçlı Seferleri ve Anadolu

Dünya tarihi bakımından ortaçağı üç büyük olay karakterize eder. Bunlardan birincisi İslâm'ın doğuşu ve o zamana kadar Hıristiyan hâkimiyetinde bulunan birtakım ülkeleri fethetmesi, ikincisi Türklerin büyük bir güçle doğudan batıya yönelmesi ve İslâm ordularının VII. yüzyılda başlattığı ancak bir süredir durmuş olan hamle gücünü yenilemek gayretine girmesi, üçüncüsü ise tüm bunların reaksiyonu olan haçlı seferleridir.[470]

---

[468] Sevim, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, 28-30; Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, 107; İbn-i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iye fi'l-Umûri'l-Ala'iye*, c. I, (Haz. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, 12.

[469] Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, 107-108.

[470] Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Ankara 2002, 1133; Gürhan Bahadır, *I. Bohemund'dan Konstance'ye Kadar Antakya Haçlı Prensliği (1098-1149)*, İstanbul 2017, 31.

Yapılan haçlı seferlerinin dördüncüsünün İstanbul'a yani Bizans'a yönelmesinin sonucunda şehrin Latin işgaline uğraması ile yaşanan kargaşanın bir sonucu olarak Trabzon merkezli bir Rum imparatorluğu kurulmuştur. Kurulan bu imparatorluğun Rize ve havalisini sınırları içerisine alması bakımından sebepleri ve sonuçları ile Haçlı Seferleri ve bilhassa bu seferlerin dördüncüsü, ele alınan Rize Şehri tarihi için önem taşımaktadır.

Ortaçağ Avrupa toplumunu haçlı seferlerine zorlayan unsurlar siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerdi. Batılılarca bu hareketin en önemli unsuru olarak ileri sürülen dinî motif ise sadece itici bir güçtü. Çünkü haçlı seferi düşüncesinin ortaya atıldığı sırada Avrupa'da yıllardan beri süre gelen açlık, yoksulluk ve topraksızlık sıkıntılarının doğurduğu kargaşanın yanında, ücretli askerlik anlayışı, savaşçı ve kolonizatör bir taşma hareketi de başlamış bulunuyordu. Avrupa toplumu üzerinde en büyük etkiye sahip bulunan kilise ise, hem düzenin bozukluğuna çare aramakta, hem de gittikçe artan kudretini doğuya hâkim olmak hususunda kullanmak emelleri beslemekteydi. Bu nedenle doğuya yapılacak bir seferin faydalarını topluma aşılarken dinî motifi ön planda tutuyordu. Kilise, haçlı seferine katılanlara günahlarının affı ve uhrevî mükâfat vaat ederken, dinî motiften, sosyal ve ekonomik şartların zorladığı para, ganimet ve toprak kazanmak hırsını kamçılamak ve siyasî amaca yönlendirecek bir faktör olarak faydalanmıştı. Hıristiyanlık motifleriyle süslenerek dinî örtüye bürünen bu hareketin hedefi tamamıyla siyasal olup, Batı dünyasının Doğu'yu, özellikle de "*kutsal toprakları kurtarmak*" parolası ile Anadolu'yu ele geçirme çabasıydı. Bunun yanı sıra Batı Hıristiyanlığının en yüksek makamı olan Roma kilisesinin arzusu, bütün Hıristiyanlık âleminin tek efendisi olmak amacını gerçekleştirmek için, aynı iddiayı savunan rakibi İstanbul Patrikliği üzerinde üstünlük sağlamak ve Doğu hâkimiyetini ele geçirmekti. Güney Slavlarının ve Rusların Doğu kilisesine bağlanmasıyla, X. yüzyılda etki alanı muazzam ölçüde genişlemiş bulunan İstanbul Patrikliği de aynı üstünlük iddiasındaydı. Cluny reform hareketinin ardından 1054 yılında, artık zorunlu hale gelen ve *schisma* adıyla de-

nilen iki kilise arasındaki kesin ayrılık gerçekleşmişti. Bu nedenle Bizans'ın Anadolu coğrafyasını ele geçiren Türklere karşı yardım isteği, hâlihazırda Türklerin ilerleyişinden rahatsızlık duyan Batı kilisesi için bir fırsattı. 1074 yılında İmparator VII. Mikhail (1071-1078) tarafından Batı'dan ücretli asker toplayabilmek ümidiyle yapılan çağrı, papa VII. Gregorius (1073-1085) tarafından hoşgörü ile karşılanmıştı. Bu hoşgörü neticesinde gerekli şartların oluşması ile birlikte olumlu cevap ancak 15 yıl sonra Papa II. Urbanus (1088-1099) tarafından 1095 yılındaki Piacenza Konsili'nde Aleksios Komnenos (1081-1118)'un elçilerine verilmişti.[471]

Birinci Haçlı Seferi, Papa II. Urbanus'un 18-28 Kasım 1095 tarihinde gerçekleşen Cermont Konsili'nde yaptığı çağrı ile fiilen başlamıştı. 27 Kasım 1095 günü burada yaptığı tarihî çağrısından sonra halk "*Dioux le voult*" *(Tanrı böyle istiyor)* sloganıyla Haçlı seferi çağrısına büyük ilgi gösterdi. Bu konuşma üzerine fiilen başlayan Birinci Haçlı Seferi ile ilk Haçlı birlikleri yola çıkmış ve Belgrat, Niş, Sofya, Filibe ve Edirne yolunu takip ederek 1 Ağustos 1096 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştı.[472]

Bizans Devleti topraklarına giren Haçlı orduları, şehre yayılarak yağma faaliyetlerinde bulunmaları üzerine Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos tarafından Anadolu yakasına geçirilmiştir. Burada yağma faaliyetlerine devam eden haçlı birlikleri üzerine I. Kılıç Arslan ordu göndermiş ve onları Kırkgeçit'te mağlup etmiştir. Ancak bu zaferin ardından

---

[471] Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", 1134-1138; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi-Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı*, 35, 1994, 65-78; Özgür Türker-S.Serkan Ükten, "Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 2014/1, 322; David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferleri 1096-1097*, (Çev. L. Ece Sakar), İstanbul 2011.

[472] Erkan Göksu, "Haçlıların Anadolu'daki İlk Faaliyetleri ve Kırkgeçit (Drakon) Savaşı (1096)", *Erzincan Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi*, Y. 13, 39, Bahar, 2009, 364-365; Abdurrahim Tufantoz, "I. Haçlı Seferleri ve Musul Valisi Kürboğa", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, Aralık 2017, 342-343.

Selçuklu kuvvetleri, arkadan gelen Haçlı ordusuna yenilerek İznik'i teslim etmek zorunda kalmışlardır. Bu yenilginin ardından Haçlı kuvvetleri Konya, Ereğli, Kayseri, Göksun ve Maraş üzerinden Antakya önlerine gelmiş ve düzenlenen bu ilk Haçlı Seferinin ardından Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs'te Haçlı kontluklarını kurmuşlardır.[473]

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Mesud'un (1116-1155) saltanat devrinde Trabzon hâkimi olan Konstantin Gabras, Bizans'a karşı Türkiye Selçukluları ile ittifak yaparak bağımsız bir hale gelmiş, ancak bu sırada II. Haçlı Seferleri[474] gerçekleşmiştir. Bu yeni haçlı seferinin başladığı I. İzzeddin Mesud döneminde, Türkiye Selçuklularının Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yönelik bir faaliyeti olmadığı gibi, Gürcülerin bölgede ilerleme kaydettiği görülmektedir. Selçuklu Sultânı Mesud'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu II. Kılıç Arslan, 1176 senesinde Bizans İmparatoru Manuel'i Miryakefalon'da ağır bir şekilde mağlup ederek Anadolu'daki siyasî üstünlüğünü herkese kabul ettirmiştir. Bu dönemde Danişmendlileri ortadan kaldıran II. Kılıç Arslan, Samsun'a kadar ilerleyerek bölgeyi baskı altına almış ve 1178 yılında ele geçirmiştir. Hâkimiyetinin sonlarına doğru da Trabzon civarındaki dağlık bölge tamamıyla Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. II. Kılıç Arslan'ın hâkimiyeti oğulları arasında taksim etmesinin ardından çıkan karışıklıkta Komnenoslar dağlık kesimlere ilerleyerek Samsun'u ele geçirseler de şehir, hâkimiyetini tesis eden Rükneddin Süleymanşah tarafından 1194 tarihinde geri alınmıştır.

Tahta geçen Rükneddin Süleymanşah, uzun bir süredir Doğu Karadeniz Bölgesi'nde rekabet içinde bulunduğu Gürcü yayılmasını yakından

---

[473] Birinci Haçlı Seferi sonucunda kurulan kontluklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Birsel Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)*, İstanbul 2006; Bahadır, *I. Bohemund'dan Konstance'ye Kadar Antakya Haçlı Prensliği (1098-1149)*; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. I, Ankara 1990.

[474] II. Haçlı Seferleri hakkında bkz., Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri (1147-1148)*, Ankara 2003; David Nicolle, *İkinci Haçlı Seferi 1148*, (Çev. L. Ece Sakar), İstanbul 2011.

izlemekteydi. Türkiye Selçuklu hükümdarı Süleymanşah, Çoruh boylarındaki çatışmalara müdahale etmekle birlikte bizzat Gürcistan üzerine sefere çıkmıştır. Bu sefer sırasında Gürcüler, Selçuklu ordusunun Micingerd Kalesi civarında karargâh kurduğu sırada buraya bir baskın yapmış, tüm çabalara rağmen Selçuklu ordusu bu baskın karşısında toparlanamamıştır. Ayrıca Sultânın çetrdarının atının tökezlemesi ve çetrin yere düşmesi büyük bir paniğe sebep olmuştur. Çetrin düştüğünü gören Selçuklu ordusu, Sultân'ın başına bir şey geldiğini düşünüp paniğe kapılarak dağılmıştır. Böylece Sultân, Gürcü Kraliçesi Tamara'ya karşı Micingerd'de ağır bir mağlubiyete uğramıştır. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci defa tahta çıkışının ardından Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeniden 1205'te Güneydoğu Karadeniz'de ilerleme kaydettiği görülmektedir.[475]

IV. Haçlı Seferi ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Etkileri

XIII. yüzyıl itibariyle artık Roma Kilisesi'nde Papalık makamına oturan her ruhanî için yeni bir haçlı seferi organize etmek en birincil görev haline gelmişti. Ancak bu seferlerden dördüncüsü neticesinde Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulması sebebiyle bu sefer, Rize havalisini etkilemesi bakımından ele alınan yöre tarihi için önem taşımaktadır.

1198 yılında Papa III. Innocentius, halk üzerinde etkisi fazla olan vâizlerinden Folques de Neully'i Avrupa'nın her yanında vaazlar vererek halkı yeni bir Haçlı seferine davet etmek üzere görevlendirmiştir. IV. Haçlı Seferi için Müslümanların kontrolünde bulunan önemli bir liman olan Mısır hedef olarak belirlenmiştir. Haçlı ordularının Mısır'a deniz yoluyla ulaştırılması için de Akdeniz'de hatırı sayılır bir deniz gücüne sahip

---

[475] Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Ankara 2002, 880; İbrahim Tellioğlu, "Trabzon Rum Devleti'nin Hıristiyan Dünyasıyla İlişkileri (1214-1458)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri*, 34-35; Türkiye Selçuklu Devleti ve Trabzon Rum İmparatorluğu arasında Karadeniz bölgesindeki hâkimiyet mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Ayönü, "Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXIII, 1, 2008, 15-35.

olan Venedik'ten yardım alınması kararlaştırılmıştır. Villehardouin liderliğinde bir heyeti Venedik Dukası Boniface de Montferrat Enrico Dandolo'yla görüşmek üzere gönderen Haçlı liderler, Venedik'ten IV. Haçlı Seferi konusunda gereken yardımı alacaklarına dair teminat almışlardır. Ancak hareket günü geldiğinde yeterli katılımın sağlanamaması nedeniyle Venedik Dukası'na ödenmesi gereken parayı denkleştiremeyen Haçlılar, 1202 yılında Venediklilerin Macarların elindeki Zara şehrini zapt etmesi için yardım etmeye mecbur kalmışlardır. Hıristiyan bir halka yapılan bu saldırı IV. Haçlı Seferi'nin amacından sapacağına dair ilk belirtiydi. Bu sırada Bizans tahtında da çalkantılı bir dönem yaşanmaktadır. Bizans ile aralarında husumet bulunan Venedik Dukası'nın da etkisiyle Haçlılar, rotalarını Bizans'ın merkezi olan İstanbul'a doğru yönlendirmişlerdir. 17 Temmuz 1203 günü şehir Haçlılar tarafından zapt edilmiş ve eski imparatorun oğlu, IV. Aleksios Angelos adıyla Bizans tahtına oturtulmuştur. Ancak yeni imparator Haçlıların istediği askerî ve malî yardımları yerine getirecek güçte değildi. Bu durum Haçlı kumandanlar arasında huzursuzluklara neden olmakla birlikte, 1204 yılında meydana gelen bir saray ihtilali sonucu IV. Aleksios'un tahttan indirilmesi Haçlılar açısından bardağı taşıran damla olmuştur. Şehre saldıran Haçlılar, 13 Nisan 1204'de surları aşarak İstanbul'u ele geçirmiş ve yağma edilmiştir. Böylece sefer asıl amacından saparak İstanbul'un Haçlılar tarafından ele geçirilmesi ve burada bir Latin İmparatorluğu'nun kurulması ile sonuçlanmıştır.[476]

1204 Nisanında Haçlı şövalyeleri ve Venedikliler tarafından zapt edilen Bizans Devleti'nin başkenti, o zamana kadar tarihin tanık olduğu en büyük yağmalardan birini yaşamış, düşünce açısından taban tabana karşıt oldukları Latinler tarafından ele geçirilmiştir. Bu nedenle şehri terk etmek zorunda kalan bazı Bizans soyluları Latinler tarafından henüz ele

[476] Yusuf Ayönü, "Dördüncü Haçlı Seferleri'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXIV, 1, Temmuz, 2009, 6; Türker-Ükten, "Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri", 326-327.

geçirilmemiş bölgelere kaçarak yerel halkın da desteğiyle buralarda Bizans'ın devamını sağlayan devletler kurmuşlardır. Latin boyunduruğunu kabul etmek istemeyen Bizans liderlerinin kurduğu bu devletler, İstanbul'da yaşama imkânları ortadan kalkan Bizanslı unsurların sığınağı haline gelmiştir. Devrik imparator III. Aleksios Angelos'un (1195-1203) damadı I. Theodoros Laskaris İznik'te, Angelos hanedanının bir diğer temsilcisi Mikhail Dukas, Epir'de kendi hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Bu iki devletin dışında, IV. Haçlı Seferi'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ne önemli bir etkisi olarak, İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinden kısa bir süre önce I. Andronikos Komnenos'un (1183-1185) torunları Aleksios ve David, halaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın desteğiyle Trabzon havalisini ele geçirerek Trabzon Rum İmparatorluğu'nun temellerini atmışlardır.[477]

Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkiye Selçuklu Devleti İle İlişkileri

1204 yılında IV. Haçlı Seferi ile vuku bulan İstanbul'un işgali neticesinde Bizans topraklarına büyük bir kargaşa ve siyasî boşluk hâkimdi. Trabzon ve çevresinde ise bağımsız bir siyasî teşekkülde Gabraslar hüküm sürüyordu.[478] Öte yandan Tamara önderliğinde Gürcüler, Hıristiyan bir kuvvet olarak Bizans'ın doğu sınırını nüfuzları altına almışlardı. Ayrıca bölgede Türkmenlere karşı etkinliklerini de 1202 tarihinde Rükneddin Süleymanşah'ı mağlup ederek göstermişlerdi. Bu savaş neticesinde hem Türkiye Selçuklularının Karadeniz hâkimiyetlerini durdurmuş hem de kendi nüfuz sahaları önündeki engelden kurtulmuş oldular. Tamara,

---

[477] Ayönü, "Dördüncü Haçlı Seferleri'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi", 7; Türker-Ükten, "Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri", 326-327.

[478] Tunay Karakök, "Trabzon Rum İmparatorluğu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslamî ve Politik Bilimler Dergisi*, 2/1, 2017, 2.

Micingerd Zaferi'nden sonra Karadeniz sahiline bir ordu sevk edip kontrol altına alabilecek güçte idi. Bu sayede Karadeniz'in güney kıyılarına doğru kolayca genişleme imkânı bulabilirdi. Ancak ele geçirilecek bölgelerdeki halkın tavrı ve ana yurdun korunması için gerekli ordu gücünün paylaştırılması hususu Gürcüleri farklı bir yol izlemeye itti. Bu sıralarda Tamara yanında bulunan akrabası Aleksios ve David Komnenos'a destek vererek Karadeniz Ereğli'sine kadar uzanan Karadeniz sahilinin ele geçirilmesini sağlamıştı. Böylece fiilen hâkim olarak askerî gücünü kullanmak yerine kendi etkisinde bir siyasî oluşum tesis ederek Karadeniz'de nüfuzunu genişletmişti.[479]

Trabzon'daki Komnenos Hanedanlığı'nın kurucusu olarak görülen I. Aleksios Komnenos'un kente yerleşmek ve devlet kurmak için yola çıktığında Gürcü Hanedanlığı tarafından desteklendiği, hatta Aleksios'un ordusunda önemli miktarda Gürcü askeri olduğu Panaretos tarafından ifade edilmektedir.[480]

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşunda Bizans Komnenos hanedanı ile Gürcü Bagratid Hanedanı arasında nasıl bir ilişkinin bulunduğu, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın Komnenos sülalesinden gelen Aleksios ve David Komnenos'a neden Trabzon'da devlet kurmalarına yardımcı olduğu konusunda iki görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birincisi, iki hanedan arasındaki akrabalık ilişkisidir. Gürcü Bagrat ailesinin (Bagratidler), Bizans Komnenos ve Ducas ailesi ile III. Romanos Argros'un (1028-1034) hükümdarlığı döneminden itibaren akrabalık ilişkisi içinde oldukları bilinmektedir. 1170 yılında, Manuel Komnenos'un (1143-1180) imparatorluğu döneminde, Isaakios Komnenos'un oğlu Andronikos Komnenos, Gürcü Kralı III. Georges'in (1155-1180) kız kardeşi ile evlenmiş ve kralın seferlerine de katılmıştır. Gürcü prensesi ile bu evlilikten

---

[479] Karakök, "Trabzon Rum İmparatorluğu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", 2.

[480] Salim Cöhce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun 1988, 477-484.

doğan oğlu Manuel de aynı şekilde, bir başka Gürcü prensesiyle evlenmiştir. Bizans tahtına 1183 yılında geçen Andronikos Komnenos, 1185 yılında çıkan iç savaşta öldürülmüştür. Bu isyanı başlatan Isaakios Angelos, Komnenos ailesini ortadan kaldırmaya girişmiştir. Andronikos Komnenos'un oğlu Manuel'in de öldürüldüğü bu isyanda, Manuel'in çocukları bu katliamdan kurtulmayı başarmışlardır. İki hanedan arasındaki akrabalık ilişkisine dayanarak da Gürcü Kraliçesi Tamara, Trabzon Rum Devleti'nin kurulmasına yardımcı olmuştur.[481]

Diğer görüş ise 1203 yılında III. Aleksios Angelos, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın Akdeniz'deki Gürcü manastırlarına gönderdiği zengin kervanlara el koyulmasıdır. Ailenin uğradığı kıyımdan da sorumlu tuttuğu Angelos hanedanının bu yolsuzluğunu da öğrenen Kraliçe Tamara, hem suçluyu cezalandırmak hem de kendisinin siyasî çıkarlarına uygun olacağını düşündüğü için, yeğenleri Aleksios ve David Komnenos kardeşlere sağladığı orduyla Trabzon'u ele geçirerek burada yerel bir hanedanlık kurmalarına olanak sağlamıştır. Aleksios ve David kardeşlerin, halaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın da yardımıyla kurdukları Trabzon Rum İmparatorluğu, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethetmesine kadar varlığını devam ettirmiştir.[482]

Trabzon Rum İmparatorluğu kurucuları, Bizans'ın Pontus ve Paflagonya temalarını ele geçirdikten sonra doğal olarak İznik'te devlet kuran Theodoros Laskaris'in rakibi haline gelmişlerdir. Komnenos kardeşler, İznik'te bulunan Laskaris'e kıyasla Bizans Hanedan aileleri içerisinde daha

---

[481] Murat Keçiş, "Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Doktora Tezi), Ankara 2009, 79; Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 2011, 39-41; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1986, 393.

[482] Murat Keçiş, "Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)", 73-79; William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, (Çev. Nurettin Süleymangil), İstanbul 2007, 11-14; İbrahim Tellioğlu, "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkında Tartışmalar", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, c. XIV, 41, 2004, 139-146.

soylu bir aileden gelmeleri nedeniyle kendilerini imparator olarak Theodoros Laskaris'ten daha üstün görmekteydiler. Bu nedenle, Trabzon İmparatoru I. Aleksios Komnenos, İznik İmparatoru'nun en ciddi rakibi haline gelmiştir.[483]

Karadeniz Ticaretinde Trabzon Limanının Önemi

1204 yılında yapılan ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin siyasî yapısını etkileyen IV. Haçlı Seferi'nin bir diğer sonucunun da ticarî olduğu görülmektedir. Doğu Karadeniz limanları tarih boyunca Asya kıtasından Avrupa'ya giden ticari yol güzergâhında bulması sebebiyle önem taşımıştır. İpek yolu vasıtası ile yapılan uluslararası ticaretin Anadolu'ya uzanan güzergâhı Tebriz'den Sivas-Erzincan bölgesine gelmekte ve buradan da kuzeyde Trabzon'a, Akdeniz ve Batı yönüne doğru devam etmekteydi. Kuzey yönünde ilerleyip Trabzon'a ulaşanlar da burada liman üzerinden dünyaya açılmaktaydı. XIII. yüzyıl başlarına kadar Doğu Karadeniz havzasında bulunan Trabzon limanına ve dolayısıyla limanın dâhil olduğu yöreye Bizans İmparatorluğu hâkimdi. Trabzon ve Rize yöresi, Bizans döneminde idarî birim olarak Khaldia theması içerisinde yer almış, ticarî önemini ortaçağ boyunca devam ettirmiştir.[484] Bu özelliği ile Anadolu'nun giriş kapısı sayılmıştır. Bu yüzyılın başlarından itibaren yapılan Haçlı seferlerinin yansıması olarak bölgenin siyasî durumunda değişiklik yaşanmıştır.[485]

IV. Haçlı Seferi neticesinde İstanbul'u işgal eden Latinleri uzaklaştırmak isteyen, ancak deniz gücü eksik olan Bizans İmparatoru VIII. Mihail, Latinleri kovmasına yardımcı olan Cenevizliler ile kendisine yardım etmelerine karşılık 1261 yılında bir ticaret ve savunma anlaşması imzala-

---

[483] Keçiş, "Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)", 83.

[484] Aşan, "Bazı Anadolu Türk Beyliklerinin Trabzon İle Olan İlişkileri", 125.

[485] Bkz. Şerafettin Turan, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988.

mıştır. Bu anlaşma neticesinde önce Cenevizliler bir süre sonra da Venedikliler Karadeniz'de ilk kolonilerini kurmuşlardır. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulması ve Türkiye Selçuklu Devleti ile siyasî çekişmelerin yaşaması neticesinde Rum tarafının bu ticaret yolunu kapattığı görülmektedir. Bu nedenle Tebriz yolu üzerinden gelen ipek yolu kervanları zamanla Sivas'ta tıkanmış ve tüccarlar zarara uğramıştır. Ticaretin sekteye uğraması da zamanla Doğu Karadeniz'e yönelik iki devlet arası mücadelelerin temel unsurlarından birini oluşturmuştur.[486]

I. İzzeddin Keykavus'un Sinop Seferi ve Bölgeye Etkisi

Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yönelik ikinci harekât, Türkiye Selçuklu Devleti Sultânı Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Sinop üzerine olmuştur. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun 1204'te Sinop'a kadar olan Karadeniz kıyılarına hâkim olmasından sonra, ticaret yollarının güvenliği tehlikeye girmiştir. Kuzey sahilinde bir limana ihtiyaç olduğunu gören Selçuklu hükümdarı, İznik'te devlet kuran Theodore Laskaris ile ittifak yapmış ve bu ittifakından güç alarak, 1206'da Komnenoslarla savaşmış ve onları yenmiştir. Bu zafer sonucunda, hem bölgede yeni güç olarak ortaya çıkan Komnenoslar hem de ticaret yolları kontrol altına alınmıştır.[487] Karadeniz liman şehirlerinin Selçuklular tarafından fethiyle Trabzon-İstanbul arasındaki Bizans deniz ticareti de sekteye uğramıştır. Uzakdoğu ticaretinin Karadeniz'in kuzeyine kaymasıyla üstünlüğünü İtalyan şehir devletlerine kaptıran Bizans, bunun sonucunda önemli ekonomik kayıplar yaşamıştır.[488]

---

[486] Abdulkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1998)*, Samsun 1990, 236.

[487] Tuncer Baykara, *I. Gıyâsüd'dîn Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, Ankara 1997, 34; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 280; Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, 115.

[488] Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, Güz, 2014, 22.

Gıyaseddin Keyhüsrev vefatından sonra I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)'un Türkiye Selçuklu tahtına oturmasının ardından saltanatını tebrik için gelen elçiler arasında Theodore Laskaris'in elçisi de bulunmaktaydı. Laskaris, bu elçinin beraberinde 30 bin dinar ve birçok hediyeler göndererek barış teklif etmiştir. Bu barış isteğinin ardından iki taraf arasında hudutlara saygı gösterilmesi şartıyla bir barış anlaşması imzalanmıştır. Akdeniz'de ticaretin güvenliği sağlanmıştır. Ancak iki Bizans Devleti, Anadolu'da Karadeniz'e hâkim olmak üzereydi. Bu nedenle İzzeddin Keykavus, Karadeniz'de bir ticaret limanı kazanmak amacıyla Sinop üzerine yürümüştür. Trabzon Rum İmparatoru Aleksios da şehri almak istemekteydi. İzzeddin Keykavus'un Sinop yakınlarında ilerlediği sırada yanında 500 kişi ile birlikte ava çıkan Aleksios, İzzeddin Keykavus tarafından esir alınmıştır. İzzeddin Keykavus, beraberinde Aleksios ile Sinop önüne gelerek burayı muhasaraya başlamış ve 1214 tarihinde Sinop'u ele geçirmiştir. Bu fetih neticesinde *Sultânü'l-Gâlib* unvanını almıştır. İbn-i Bibi'nin kaydına göre iki taraf arasında yapılan anlaşma şöyledir: Kral Aleksios serbest bırakılacak, Sinop ve çevresi dışındaki bütün Canik bölgesi, İzzeddin Keykavus ve çocuklarına verilecektir. Buna karşılık olarak Kral, her yıl Sultan'ın hazinesine 10.000 dinar, 5000 baş at, 2000 baş sığır, 10.000 baş koyun, 50 yük çeşitli hediye vergi olarak gönderecek, ayrıca Selçuklu Sultanı istediği zaman imkânı nispetinde Selçuklu ordusuna asker verecektir.[489]

---

[489] "Trabzon Rum İmparatorlarının Türkiye Selçuklu Sultanları adına darp ettirdikleri sikkeler mevcut değildir. Ancak Sinop'un fethinden (1214) Kösedağ Savaşı'na kadar Türkiye Selçuklu Devleti'ni metbu olarak tanıdıkları kesin surette bilinmektedir." Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklu Devleti'ne Tâbi' Devletler ve Tâbiiyet Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme", *Belleten*, 81/290, 43-65; İbn-i Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iye fi'l-Umûri'l-Ala'iye,* 169-170; Merçil, "Türkiye Selçukluları", 883; Salim Koca, *Sultan İzzü'd-dîn Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997, 31; Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel - Selçuklular Tarihi II*, (Yay. Ali Öngül), İzmir 2001, 50; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 305.

Alâeddin Keykubad'ın Suğdak Seferi

1253 yılında Kırım'dan geçen Rubrukvis, Selçuklu Türklerinin Kırım vasıtasıyla Kıpçak ve Ruslarla ticarette bulunduklarını aktarmaktadır. Moğollardan önce başlıca ticaretin Kırım ve Kıpçak memleketleri vasıtasıyla Rus ve Türk tacirleri arasında cereyan ettiğini kaydetmektedir. Rubrukvis'in ifadesi ile "Türkiye'den şimal memleketlerine gitmek isteyen tacirlerin olduğu kadar, aksi istikametten yani Rusya ve şimal memleketlerinden gelen bütün tacirler de Sinop'un karşısında bulunan Solda'ya (Suğdak) uğramaktadır. Bunlardan bir kısmı kakım (ermin), sincap ve diğer kıymetli kürkler, diğer pamuklu dokumalar, dimi bezi (gambasio), ipekli kumaşlar ve kokulu kökler (otlar) getirirler." Dönemin Karadeniz ve çevresi siyasî vasiyeti göz önüne alındığında bu ticaret oldukça önem taşımaktadır. Kırım sahil kesiminde bulunan Suğdak, Anadolu ile Kıpçak bozkırları, Rusya, Bulgar ve daha ilerideki memleketlere giden yolların en büyük merkezlerinden biriydi. Karadeniz'in iki sahili, yani Türk ve Kırım sahili arasındaki bu bağlantının önemi Sultân Alâeddin Keykubat zamanından itibaren daha da artmıştır. [490]

Moğolların Anadolu'ya yaklaştığı esnada Türkiye Selçuklu Devleti'nin başında I. Alâeddîn Keybubâd bulunmaktaydı. Moğollar yağma niteliği taşıyan akınlarla Anadolu'yu istila etmek amacıyla ilk önce Kafkaslar'a gelmiş ve akabinde Selçuklu sınırlarını tehdit etmeye başlamıştı.[491] A. Yakubovski de ticarî saygınlık açısından son derece ehemmiyet taşıyan bu sefere Alâeddîn Keybubâd'ı teşvik eden sebebi anlatırken İbn-i Bibi'den naklen şu bilgileri vermektedir: " *Sultân Alâeddîn Keybubâd, payitahttan Kayseri'ye geldiği zaman, adalet kapısına ticaret peşinde karada ve*

---

[490] Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2017; Yaşar Bedirhan, "Anadolu Ticaretinin Gelişmesi Bağlamında Selçukluların Kırım/Suğdak Politikası", *The Journal of Academic Social Science Studies*, c. V, 6, Aralık 2012, 43.

[491] İlhan Aslan, "Doğu Karadeniz'de Moğol Hâkimiyeti", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7/3, Kasım, 2017, 605.

denizde uzun yıllar dünyayı dolaşan bir tacir girdi. Nasılsa o Kıpçak ve Ruslar'ın memleketlerinde iyi ticaret şartlarının mevcut olduğunu işitmiş ve mallarıyla oraya gitmeye karar vermiş, ancak Hazar sahiline vardığı sırada ona hücum edilip bütün malları yağmalanmıştı."[492]

Sultân Alâeddîn Keybubâd, ehemmiyet gösterilen Karadeniz ticaret yolunun güvenliğinin sarsılması ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki Suğdak yöneticilerinin tüccarlara karşı olan tavrı hakkında gelen bu şikâyetler üzerine kuzey ticaret yolunu emniyet altına almak için 1224 yılında denizaşırı bir sefere karar vermiştir[493].

Suğdak üzerine yapılacak olan bu sefer için görevlendirilen Kastamonu ve Sinop vilayetlerinin yöneticisi Hüsameddin Çoban, emrindeki orduyu gemilere bindirip şehre ulaşmış ve burayı ele geçirmiştir. Ardından Kıpçak ve Rus hükümdarlarına elçiler gönderip, Selçuklulara tâbi olmalarını istemiştir. Neticede her iki hükümdar da hediyeler göndererek Sultân'a tâbi olduklarını bildirmeleri üzerine Emîr Çoban, Suğdak'ı dinî bakımdan da teşkilatlandırmış ve bir kısım asker bırakarak geriye dönmüştür (1227). Ancak buradaki Selçuklu hâkimiyeti uzun sürmemiş, muhtemelen 1239 yılında Moğolların tekrar Suğdak'a gelmeleriyle son bulmuştur.[494]

---

[492] Yuryeviç A. Yakubovski, "İbn-i Bibi'nin XIII. Asır Başlarında Anadolu Türkleri'nin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi", (Çev. İsmail Kaynak), *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XII, 1-2, 1954, 215-217.

[493] Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâü'd-dîn Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003, 34-38

[494] Merçil, "Türkiye Selçukluları", 886 Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn-i Bibi, *el Evamirü'l-Alaiye fi'lUmuri'l-Alaiye*, c. I, 336; Mehmet Tezcan, "Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz'de Ticaret", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXIV, 1, 2009, 151-194; Emre Erdem, "Sultan I. Alâeddin Keykubad Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Komşu Devletlerle Olan Siyasî İlişkileri", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yüksek Lisans Tezi), Ağrı 2019, 92-99.

Alâeddin Keykubad'ın Trabzon Seferi

Anadolu'da siyasî birliği sağlamaya çalışan I. Alâeddin Keykubad (1220-1237), Komnenosların hâkimiyetine son vererek Doğu Karadeniz Bölgesini de bu birliğin içine katmak istemiştir. Bu amaçla ilk olarak Erzurum'daki Selçuklu kuvvetleri 1223'te Trabzon'a üç akın düzenlemiştir. Surların önünde kamp kurup şehri kuşatmalarına rağmen bir netice alamadan geri dönmüşlerdir. Komnenoslar bu tehlikeyi bertaraf etmekle Selçukluların baskısından kurtulamamışlardır. Nitekim yaklaşık dört yıl sonra bu kez Alâeddin Keykubad, başında bulunduğu orduyla Erzincan ve Şarkî Karahisar'da hüküm süren Mengücükoğulları Beyliği'ne son verdikten sonra Trabzon'a yönelmiştir. 1228'de güneyden inerek Sinop'tan Ünye'ye kadar olan kesimi ele geçiren Selçuklu Sultânına karşı duramayan Komnenoslar, savunmayı başkentte yapmak üzere kuvvetlerini Trabzon'a toplamışlardır.[495]

Alâeddin Keykubad sahilden Trabzon üzerine yürürken güneyden bölgeye yönelen kuvvetler de Erzincan üzerinden Maçka'ya, oradan da Trabzon'a gelerek iki taraftan Komnenos başkentini kuşatmışlardır. Kuşatmanın uzaması ve surlar önünde meydana gelen çatışmalarda Selçukluların bir başarı gösterememesine mevsim şartlarının menfî etkileri de eklenince bir netice alınamamıştır. Bu sırada Komnenosların bağlılıklarını yenileme talebi Sultân'a iletilmiş, O da bu teklifi kabul ederek Trabzon'u alamadan geri dönmüştür. Bu Türk siyasî teşekküllerinin Trabzon'daki Komnenos hâkimiyetini ortadan kaldırmaya yönelik ilk hamlesidir. Ancak başkentin çok güçlü surlarla çevrili olması ve Türklerin ortaçağ sonlarına kadar pek başarılı olamaması, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Komnenos hâkimiyetinin uzamasına zemin hazırlamıştır.[496]

---

[495] Tellioğlu, *Tarih Boyunca Karadeniz*, 112-113.

[496] Uyumaz, *Sultan I. Alâü'd-dîn Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, 45-47; Tellioğlu, *Tarih Boyunca Karadeniz*, 113.

Kösedağ Savaşı ve Anadolu'da Moğol İşgali

Uzak görüşlü ve politik bir zekâya sahip olan Alâeddin Keykubad'a göre en büyük tehdit ve tehlike, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Doğu ve Güney-Doğu Anadolu sınırlarında bulunmaktaydı. Yaklaşan Moğol tehlikesinin büyüklüğünün farkında olan Alâeddin Keykubad, Moğollara "*il olma*"yı kabul etmek suretiyle hem Moğol beylerini memnun etmiş hem de bu tehlikeyi sınırlarının dışında tutmuştur. Ancak bu anlaşma Alâeddin Keykubad'ı tatmin etmemiştir. Moğol siyasetinin güven vermemesi nedeniyle Sultân, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki fetihlerini bir an önce tamamlamak ve bu yerlerdeki hâkimiyetlerini güçlendirmek zorundaydı. Öncelikle sınırlardaki şehirlerin ve kalelerin ele geçirilip kuvvetlendirilmesi, Türkiye Selçuklu Devleti için koruyucu bir çember olacaktır. Sultân bu projesini rahatça yürütebilmek ve hayata geçirebilmek için Eyyûbî hanedanını ikiye bölmüş ve bunların bir kısmını ittifakına almıştır. Alâeddin Keykubad'a göre kuşkusuz bu ittifakın Moğollar üzerinde de etkisi olacaktır. Eğer Ögedey Kağan Anadolu'yu istila etmeye kalkışırsa, Eyyûbî meliklerini dahi himayesi altına almış olan Sultân Keykubad'ın güçlü durumunu göz önüne almak zorunda kalacaktır.[497]

Alâeddin Keykubad'ın akıllı siyaseti sayesinde hâkimiyeti süresince Moğol tehlikesi Anadolu'dan uzak kalmıştır. Ancak Sultân, bir ziyafet sırasında yediği zehirli tavuk yüzünden zehirlenip vefat etmesinden bir süre evvel, Eyyûbî melikesinden olan 9 yaşındaki ortanca oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliahd tayin etmişti. Ancak Sultân'ın şaibeli vefatının ardından vasiyetine uyulmamış ve siyaseten son derece zayıf olan 14 yaşındaki büyük oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev tahta geçmiştir.

Alâeddin Keykubad, Ön Asya'yı yakıp kavuran Moğol istilasını akıllı siyaseti sayesinde devletini güçlendirip bilhassa doğu sınırlarını güçlendirerek Anadolu'dan uzak tutmayı başarmıştı. Ancak bu durum, onun

---

[497] Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Zehirlenmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 2010, 355.

ölümünden (1237) sonra yerine geçen oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde devam etmemiştir. Bu dönemde devlet idaresinde baş gösteren zafiyet, Babaîler İsyanı (1240) sırasında açığa çıkmıştı. Türkiye Selçuklu ordusunun isyanı bastırmakta güçlük çekmesi, yıllardır Anadolu hududunda bekleyen Moğolların dikkatinden kaçmamıştı.[498]

Moğol hâkimiyetinin hemen öncesinde Doğu Karadeniz Bölgesi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmiş olan Trabzon Rum İmparatorluğu arasında pay edilmişti. Türkiye Selçukluları, Samsun-Ünye arasındaki sahil şeridi ile Canik ve Doğu Karadeniz dağlarının güneyinde Bayburt'a kadar uzanan bölgeye hâkimken, iki devlet arasında yapılan antlaşmaya göre Trabzon Rum Devleti de Rize'den Ünye'ye kadar olan sahil kesimini idare etmekteydi. Torul ise Trabzon Rum İmparatorluğu'nun müttefiki olan Kabazites ailesinin idaresi altındaydı.[499]

II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Doğu Anadolu'ya giren Moğol orduları Erzurum ve Erzincan'ı istila etmiştir. Cormagun ve Baycu Noyan öncülüğünde gerçekleşen bu istilalar karşısında II. Gıyaseddîn Keyhüsrev endişeye kapılarak Moğol ordularını durdurmak maksadıyla müttefiki olan Trabzon Rum Devleti'nin desteğini almak suretiyle Kösedağ bölgesine hareket etmiş ve 1243 yılında yapılan savaşta mağlup olmuştur. Kösedağ'daki bu mağlubiyetten sonra Konya üzerinden Antalya'ya çekilen II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Vezir Mübâzereddîn'i Baycu Noyan'a göndermiş ve Moğollar ile yapılan antlaşmaya göre onlara vergi vermek suretiyle bir süreliğine Anadolu'da asayişi sağlamıştır. Moğollar ile Türkiye Selçukluları arasında yapılan bu antlaşmaya Selçukluların müttefiki olan Trabzon Rum Devleti'nin de dâhil olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Ortaçağın Latin seyyahlarından Wilhelm von Rubruck, Konstantinopolis imparatorları sülalesinden olan Guido isimli Trabzon valisinin Moğollara vergi vermekle mükellef olduğunu kaydetmektedir. Fakat

---

[498] Erkan Göksu, "Kösedağ Savaşı (1243)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 2009, 2.

[499] Tellioğlu, *Tarih Boyunca Karadeniz*, 221-222.

Rubruck'un vermiş olduğu bu bilginin dışında Moğollar ile Trabzon Rum Devleti arasındaki antlaşmanın ayrıntıları hakkında kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Bu konu hakkında yeteri derecede bilgi olmayışının nedeni, Moğol sarayında bulunan yaklaşık olarak üç bin elçinin içerisinde Komnenos temsilcilerinin önemsiz sayılmasına bağlanmaktadır. Ancak bunun yanında şehir, Hulagu Han'ın ölümüne kadar Moğollara bağlı kalmış ve gerektiğinde Trabzon Rum Devleti Moğollara yardımcı kuvvet göndermiştir. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Moğol hâkimiyeti 1243 yılında meydana gelen Kösedağ Savaşı'ndan kısa bir süre sonra başlamıştır.[500]

Kösedağ hadisesi Anadolu'daki siyasî dengeleri alt üst etmiştir. Özellikle uç bölgelerde bulunan Türkmen toplulukları Moğol istilasından yararlanarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin vassalı olmayı istemedikleri için isyan girişiminde bulunmuşlardır. Aynı dönemde Türkiye Selçuklu sultanları arasında saltanat mücadeleleri de başlayınca, Selçuklular Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki nüfuzlarını kaybetmeye başlamışlardır.[501]

II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanatında, aşiret isyanları ve Harezmliler meselesi yüzünden asayişin bozulmasıyla ticaret hayatı olumsuz etkilenmiştir. Moğol istilâsının ağır koşulları da devreye girince Anadolu halkı fakirleşmiş, Trabzon limanı üzerinden yapılan ve Bizans'ın yararlandığı ticaret canlanmıştır. Moğollar gerek Trabzon üzerinden yapılan, gerekse de Uzakdoğu'dan gelen ticaret yollarına hâkim olana kadar durum değişmemiştir. Selçuklu hâkimiyeti XIII. yüzyıldaki Moğol akınlarıyla zayıflayınca, yarımada genelindeki yol güzergâhları ıssızlaşmış ve ticaret faaliyetleri önemli ölçüde gerilemiştir. Zira denetimden uzak bölgelerde can ve mal emniyeti kalmamıştı. Yarımada genelinde durumun

[500] Aslan, "Doğu Karadeniz'de Moğol Hâkimiyeti", 606.
[501] Aslan, "Doğu Karadeniz'de Moğol Hâkimiyeti", 606.

düzelmesi ve ticaretin eski canlılığına ulaşması, Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla mümkün olabilmiştir.[502]

Sonuç

Tarih boyunca birçok devletin hâkimiyet mücadelesine sahne olan Rize yöresinin tarihi hakkında doğrudan bir eser bulunmamaktadır. Bu nedenle kaleme alınan çalışmada da izlenen yöntem biçiminde olduğu gibi Rize tarihi, Doğu Karadeniz havalisinde kurulan ve Rize'yi sınırları içerine alan Trabzon merkezli yönetimler bağlamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda sınırları, XI. yüzyılın başlarında Büyük Selçuklu Devleti kurucularından Çağrı Bey'in Anadolu'ya yaptığı keşif seferi neticesine devam eden Oğuz göçü ile başlayıp XIII. yüzyılda Moğol istilasının coğrafyayı etkisi altına alması arasındaki süreç olarak belirlenmiştir. Oğuz akınları sırasında Rize yöresini yönetimini elinde bulunduran Gabraslar ve Trabzon Rum İmparatorluğu ile birlikte bölgenin tarihini şekillendirmesi bakımından bu devletlerin ilişki içinde bulunduğu civar devletlerle ilişkileri de ele alınmaktadır. Bu süreçte Doğu Karadeniz Bölgesi içerisinde bulunan Trabzon yöresinin ticarî önemi sebebiyle çeşitli zamanlarda bu bölgeye akınlar düzenlenmiş ve yönetim elde tutulmaya çalışılmıştır. Ancak Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın ölümünün ardından ortaya çıkan karışıklıklar ve akabinde 1243 tarihinde yapılan Kösedağ Savaşı neticesinde başlayan Moğol İstilası ile Doğu Karadeniz Bölgesi üzerindeki Türkiye Selçuklu Devleti etkisi zayıflamıştır.

[502] Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", 24-34.

II. Bölüm Kaynakçası

Ortaçağ Tarihi Ana Kaynakları

Aksarayî (Kerîmü'd-dîn Mahmûd Aksarayî). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (Neşr. Osman Turan). Ankara: 1999.

Anonim Selçuknâme, (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III). (Neşr. Feridun Nafız Uzluk). Ankara: 1952.

el-Bundârî. *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Usre*. (Terc. Kıvameddin Burslan). *Irak ve Horâsân Selçukluları Tarihi*. Ankara: 1999.

el-Cûzcânî. *Tabakât-ı Nâsırî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmşâhlar)*. (Terc. Erkan Göksu). Ankara: 2015.

Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî. *Târih-i Güzîde*. (Ed. Erkan Göksu). İstanbul: 2015.

Heredotos. *Tarih*. (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: 2012.

el-Hüseynî. *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*. (Terc. Necati Lugal). Ankara: 1999.

İbn Bibi. *el-Evâmirü'l-Alâ'iye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iye*. I. (Haz. Mürsel Öztürk). Ankara: 1996.

İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-Târih*. X-IX. (Terc. Ahmet Ağırakça). İstanbul: 1999.

Mikhael Attaleiates. *Tarih*. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: 2008.

Mîrhând (Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând). *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*. (Terc., Erkan Göksu). Ankara: 2015.

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Câmîu'd-Düvel – Selçuklular Tarihi II*. (Yay., Ali Öngül). İzmir: 2001.

Reşîdü'd-dîn Fazlullah. *Câmi'ü't-Tevârîh*. (Terc. Erkan Göksu-Hasan Hüseyin Güneş). İstanbul: 2014.

Sıbt İbnü'l-'Adîm. *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*. I. (Tahkik: Sehil Zükkâr). Beyrut: 1988.

Urfalı Mateos Vekâyinamesi (92-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). (Terc. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer-M.Halil Yinanç). Ankara: 2000.

Yazıcızade Ali. *Tevârîh-i Âl-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*. (Haz. Abdullah Bakır). İstanbul: 2017.

Modern Literatür

Acun, Fatma. "Tarih Boyunca Pontus". *Milli Mücadele Döneminde Giresun Sempozyumu 6-7 Mart 1999*. İstanbul (1999): 19-34.

Adji, Murat. *Kıpçaklar*. (Neşr. Z.B. Özer). Ankara: 2002.

Ahmetbeyoğlu, Ali. "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Türk Göçleri". *Türkler Ansiklopedisi*. II. Ankara (2002): 522-529.

Altan, Ebru. *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*. Ankara: 2003.

Aslan, İlhan. "Doğu Karadeniz'de Moğol Hâkimiyeti". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 7/3 (2017): 605-608.

Aşan, Muhammet Beşir. "Bazı Anadolu Türk Beyliklerinin Trabzon İle Olan İlişkileri". *Trabzon Tarihi Sempozyumu*. Trabzon (1999): 123-129.

Ateş, Erhan. "XII-XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da Kıpçaklar". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: 2015.

Ayan, Ergin. "Selçuklu-Kıpçak İlişkileri". *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 11/2. Sakarya (2009): 105-127.

Ayan, Ergin. "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi". *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (Trabzon, 25-26 Mayıs 2005)*. I. Trabzon (2007): 55-66.

Ayçiçek, Ayşe. "Rize'de Kıpçak İzleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yüksek Lisans Tezi). Samsun: 2016.

Ayönü, Yusuf. "Dördüncü Haçlı Seferleri'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 24/1. Temmuz (2009): 5-20.

Ayönü, Yusuf. "Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 23/1 (2008): 15-35.

Badakoğlu, Umut. "Antik Kaynaklar ve Güncel Çalışmalar Işığında Sarmatlar-İskitler". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yüksek Lisans Tezi). Bilecik: 2018.

Bahadır, Gürhan. *I. Bohemund'dan Konstance'ye Kadar Antakya Haçlı Prensliği (1098-1149)*. İstanbul: 2017.

Baykara, Tuncer. *I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*. Ankara: 1997.

Bedirhan, Yaşar. "Anadolu Ticaretinin Gelişmesi Bağlamında Selçukluların Kırım/Suğdak Politikası". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 5/6 Aralık (2012): 39-50.

Beygua, Valeri. *Abhazya Tarihi*. (Neşr. P.M. Tuna). İstanbul: 2000.

Bostan, İdris. "Rize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35. İstanbul (2008): 147-151.

Bostan, M. Hanefi. "Anadolu'da Çepni İskânı". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 488-512.

Boswell, A. Bruce. "The Kipchak Turks". *The Slavonic Review*. 6. Jstor London (1927): 68-85.

Bryer, Anthony. "A Byzantine Family: The Gabrades". *University of Birmingham Historical Journal*. 12 (1970): 164-187.

Cahen, Claude. "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı". *Türkiyat Mecmuası*. (Çev. Zeynep Kerman). 17 (1972): 77-100.

Cahen, Claude. *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*. (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldızlı). Ankara: 1988.

Cöhce, Salim. "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü". *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*. Samsun (1988): 477-484.

Çalış, Said Mübin. "M.Ö. VIII ile M.Ö. II. Yüzyıllar Arasında İskitlerin Bozkır Kültürlü Topluluklar İle İlişkileri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş 2016.

Çay Abdülhaluk - Durmuş İlhami. "İskitler". *Türkler Ansiklopedisi*. 1. Ankara: (2002). 861-903.

Çelik, Ali. "Çepnilerin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri ve Önemi". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 513-533.

Çetin, Osman. "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 423-437.

Çınar, Hüseyin-Bulut, Mehmet-Yiğit, İlker. "Tarihi İpek Yolu'nun Kuzey Anadolu Güzergâhı". *Medeniyetler Güzergâhı İpek Yolu'nun Yeniden Doğuşu*. (Ed. Mehmet Bulut). İstanbul (2018): 123-150.

Çoğ, Mehmet. "Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. 19. (2015): 57-74.

Demir, Necati. *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihî Alt Yapısı (Tarih-Etnik Yapı-Dil-Kültür)*. Ankara: 2005.

Demirağ, Yelda. "Önasya Dünyasında Kimmer ve İskitler". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: 2003.

Demirkent, Işın. "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı.* 35 (1994): 65-78.

Demirkent, Işın. "Haçlı Seferleri ve Türkler". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 1133-1161.

Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*. 1. Ankara: 1990.

Dirimtekin, Feridun. "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer". *Malazgirt Armağanı*. Ankara (1993): 231-258.

Durmuş, İlhami. "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler". *Belleten*. 61/ 231 (1997): 273-286.

Durmuş, İlhami. *İskitler (Sakalar)*. Ankara: 1993.

Eğilmez, Savaş. "Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası". *Türkler Ansiklopedisi*. 4. Ankara (2002): 1171- 1182.

Erdem, Emre. "Sultan I. Alâeddin Keykubad Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Komşu Devletlerle Olan Siyasi İlişkileri". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yüksek Lisans Tezi). Ağrı: 2019.

Erol, Burak Gani. "Osmanlı Öncesi Türk Denizcilik Faaliyetleri". *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü*. (Ed. A. Sefa Özkaya). İstanbul (2019): 314-332.

Erol, Burak Gani. "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Denizcilik Faaliyetleri". *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: 2002.

Eskikurt, Adnan. "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları". *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 33. Güz (2014): 12-50.

Eyice, Semavi. *Malazgirt Savaşı'nı Kaybeden IV. Romanos Diogenes.* Ankara: 1971.

Fallmerayer, Jakob Philipp. *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: 2011.

Finlay, George. *The History of Greece and the Empire of Trebizond*. London: 1851.

Gordlevski. *Anadolu Selçuklu Devleti*. (Çev. Azer Yaran). Ankara: 1988.

Gökbel, Ahmet. *Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dini Tarihi)*. İstanbul: 2000.

Göksu, Erkan. "Haçlıların Anadolu'daki İlk Faaliyetleri ve Kırkgeçit (Drakon) Savaşı (1096)". *Erzincan Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi*. 13/ 39. Bahar (2009): 363-370.

Göksu, Erkan. "Kösedağ Savaşı (1243)". *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2 (2009): 1-14.

Göksu, Erkan. "Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*. 5/2. Bahar (2010): 986-1011.

Göksu, Erkan. "Türkiye Selçuklu Devleti'ne Tâbi` Devletler ve Tâbiiyet Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme". *Belleten*. 81/290. 43-65.

Göksu, Erkan. *Selçuklular – Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları*. İstanbul: 2009.

Gümüş, Nebi. "Selçuklu-Gürcü İlişkileri". *Türkler Ansiklopedisi*. 4. Ankara (2002): 1183-1192.

Güveloğlu, Ali. "Doğu Karadeniz'de Yaşam; Kaleler ve Yollar". *4. Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı*. Rize: 2012.

İnce, Fatma. "Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Demografik Yapısının Ortaya Çıkmasını Sağlayan 2 Göç Hareketi: Çepni ve Kıpçak". *Geçmişten Günümüze Göç I*. (Ed. Osman Köse). Samsun (2017): 87-94.

Kafesoğlu, İbrahim. "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?". *Tarih Enstitüsü Dergisi*. 10-11 (1981): 1-28.

Kafesoğlu, İbrahim. "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihî Ehemmiyeti (1015-1021)". *Fuad Köprülü Armağanı*. İstanbul (1953): 225-274.

Karakök, Tunay. "Trabzon Rum İmparatorluğu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi". *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslâmî ve Politik Bilimler Dergisi*. 2/1. Haziran (2017): 1-7.

Keçiş, Murat. "Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Doktora Tezi). Ankara: 2009.

Keleş, Bahattin. "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 67. Bahar (2018): 327-338.

Koca, Salim. "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Zehirlenmesi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 27. Konya (2010): 347-369.

Koca, Salim. *Sultan I. İzzü'd-dîn Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: 1997.

Köse, Bayram Arif. "Ortaçağda Rize ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bir Değerlendirme". *History Studies*. 6/4 (2014): 71-86.

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I (Kuruluş Devri)*. Ankara: 2000.

Küçüksipahioğlu, Birsel. *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)*. İstanbul: 2006.

Memiş, Ekrem. *İskitler'in Tarihi*. Konya: 1987.

Merçil, Erdoğan. "Türkiye Selçukluları". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 863-906.

Metin, Tülay. "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'deki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri". *Akademik İncelemeler*. 3/2 (2008): 13-26.

Miller, William. *Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)*. (Çev. Nurettin Süleymangil). İstanbul: 2007.

Nicolle, David. *Birinci Haçlı Seferleri 1096-1097*. (Çev. L. Ece Sakar). İstanbul: 2011.

Nicolle, David. *İkinci Haçlı Seferleri 1048*. (Çev. L. Ece Sakar). İstanbul: 2011.

Nicolle, David. *Malazgirt 1071*. (Çev. Özgür Kolçak). İstanbul: 2013.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: 1986.

Öngül, Ali. "Mengücekler". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 775-791.

Öngül, Ali. "Saltuklular". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 792-809.

Özaydın, Abdülkerim. "Dânişmendliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8. 469-474.

Özmenli, Mehmet. "Ortaçağ'da Doğu Karadeniz'de Oğuz ve Kıpçak Yerleşimi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 20/2 (2016): 515-536.

Sakaoğlu, Necdet. *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*. İstanbul: 1971.

Sevim, Ali. *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*. Ankara: 1990.

Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: 1988.

Sevim, Ali. *Malazgirt Meydan Muharebesi*. Ankara: 1971.

Sevim, Ali-Yücel, Yaşar. *Türkiye Tarihi-Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara: 1989.

Shukurov, Rustam. "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkçe Konulan Bizanslılar". *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. Trabzon (2000): 111-122.

Solmaz, Sefer. "Danişmendliler". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 725-774.

Subaşı, Ömer. "XI. Yüzyıllarda Tao-Klacerti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti". *Turkish Studies İnternational Periodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8/5. Ankara (2013): 705-731.

Sümer, Faruk. "Mengücüklüler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29. Ankara (2004): 138-142.

Şahin, İlhan. "Anadolu'da Oğuzlar". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 399-422.

Şeker, Mehmet. "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 438-461.

Tarhan, M. Taner. "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü 1. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983)*. Ankara (1984): 109-120.

Tarhan, M. Taner. "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler". *Türkler Ansiklopedisi*. 1. Ankara (2002): 904-921.

Tellioğlu, İbrahim. "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*. 2/2 (2007): 654-664.

Tellioğlu, İbrahim. "Doğu Karadeniz Kıpçakları". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 48 (2015): 59-78.

Tellioğlu, İbrahim. "Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Prof.Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı*. 11/27. Erzurum (2005): 237-245.

Tellioğlu, İbrahim. "Trabzon Rum Devleti'nin Hıristiyan Dünyasıyla İlişkileri (1214-1458)". *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri*. s. 33-53.

Tellioğlu, İbrahim. "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkında Tartışmalar". *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. 14/41 (2004): 139-146.

Tellioğlu, İbrahim. *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*. Trabzon: 2007.

Tellioğlu, İbrahim. *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*. Trabzon: 2009.

Tezcan, Mehmet. "Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz'de Ticaret". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 24/1 (2009): 151-194.

Togan, Zeki Velidi. "Sakalar (VI)". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.* 23. İstanbul (1987): 30-34.

Toksoy, Ahmet. "Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları". *Türkler Ansiklopedisi*. 4. Ankara (2002): 1139-1140.

Tufantoz, Abdurrahim. "I. Haçlı Seferi ve Musul Valisi Kürboğa", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 37. Aralık (2017): 341-356.

Tunç, Zekiye. "İslamiyet'ten Önce Kafkasya'da Türkler". *Yeni Türkiye-Kafkasya Özel Sayısı II*. 2-18.

Tunç, Zekiye. "Malazgirt Öncesi Kafkasya'da Türk Varlığı". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Doktora Tezi). Elazığ: 2012.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: 1993.

Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: 1971.

Turan, Şerafettin. "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri". *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*. Samsun (1988): 147-158.

Türker, Özgür-Ükten, S. Serkan. "Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 54/1 (2014): 319-344.

Uyumaz, Emine. *Sultan I. Alâü'd-dîn Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*. Ankara: (2003): 34-38.

Ünsal, Veli. "Doğu Karadeniz'in Tarihî Coğrafyası". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8/2: 129-144.

Vasiliev, A.A.. "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)". *Speculum*. 11/1 (1936): 3-37.

Vasilka Tıpkova-Zaimova. "XI. Yüzyıldan Sonra Anadolu'daki Bulgarlar ve Selçuklular". *Türkler Ansiklopedisi*. 6. Ankara (2002): 390-398.

Yabubovski, Yuryeviç A.. "İbn-i Bibi'nin XIII. Asır Başlarında Anadolu Türkleri'nin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi". (Çev. İsmail Kaynak). *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 8/1-2 (1954): 207-226.

Yınanç, M. Halil. "Belek". *İslam Ansiklopedisi*. 2. İstanbul (1979): 468-473.

Yınanç, M. Halil. "Danişmendliler". *İslam Ansiklopedisi*. 3. İstanbul (1976): 468-479.

Yuvalı, Abdulkadir. "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti". *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1998)*. Samsun (1990): 231-239.